

POST-CORONA: “HIÇBİR ŞEY ESKİSİ GİBİ OLMAYACAK” MI?

Post Corona: “Will Nothing Be The Same as Before”?

İlker Özdemir*
Sinan Acar**

Öz

İçinde yaşadığımız küresel salgının bize armağan ettiği en önemli sözlerden biri, neredeyse herkes tarafından dile getirilen “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” sözü olmuştur. Her afet ve salgından sonra dile getirildiği bilinen bu söz ile birlikte yaşadığımız hayatta köklü değişim beklentileri dile getirilmektedir. Bu makale, COVID-19 salgını ile başlayan uygulama ve düzenlemeler ışığında salgın sonrası dünyayı nasıl bir geleceğin beklediği konusunu tartışmaya açmaktadır. Post-Corona dünyasında bizi bekleyen değişimin istikameti dünyanın geleceği açısından büyük önem taşımaktadır. İlk ihtimal önemli ve radikal bir değişim olmadan her şeyin bugün olduğu gibi devam etmesidir. İkinci ihtimal salgının bir fırsat alanı olarak görülmesi ile bu süreçte başlayan olağanüstü halin kalıcı uygulama ve düzenlemeler haline getirilmesiyle birlikte otoriterleşme ve kutuplaşma eğilimlerinin güçlendirilmesidir. Son ihtimal ise salgından çıkardığımız dersler sonucunda sorunlarımıza demokratik çözümler olarak eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünyanın kurulması için adımlar atılması ve yaşadığımız hayatta köklü değişiklikler yaşanmasıdır. Bu makale köklü değişim ihtiyacını esas alarak post-corona dünyasında bizi bekleyen tehlikeler ve fırsatlar üzerinde durarak, etik, politika ve iletişim ekseninde, daha özgür, demokratik ve adil bir dünya için yapılması ve yapılmaması gerekenler konusunda düşünceler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Sözcükler: COVID-19 Salgını, Değişim Beklentisi, Otoriterleşme, Kutuplaşma, Demokrasi.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İletişim Bilimleri Bölümü, Adana, Türkiye, ilkerozdemir@cu.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0001-7148-1604

Assoc. Prof. Dr., Cukurova University, Faculty of Communication, Department of Communication Sciences, Adana, Turkey, ilkerozdemir@cu.edu.tr; Orcid Number: 0000-0001-7148-1604

** Dr. Öğr. Üyesi, Bartın Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Bartın, Türkiye, sacar@bartin.edu.tr, Orcid Numarası: 0000-0002-5270-542X

Asst. Prof. Dr. Bartın University, Faculty of Health Science, Department of Social Work, Bartın, Turkey, sacar@bartin.edu.tr; Orcid Number: 0000-0002-5270-542X

Geliş Tarihi / Received: 18.04.2022 - Kabul Tarihi / Accepted: 28.05.2022

Abstract

One of the most important words in the COVID-19 Pandemic we are living in has been the promise that "nothing will be the same as before". With this word, which is known to be uttered after every disaster and epidemic, the expectations of radical change in the life we live together are expressed. This article aims to discuss what kind of future awaits the post-corona world in the light of the practices and regulations that started with the COVID-19 Pandemic. The direction of the change that awaits us in the post-Corona world is of great importance for the future of the world. The first possibility is that everything will continue as it is today without a significant and radical change. The second possibility is that the pandemic was seen as an area of opportunity and the authoritarianism and polarization tendencies are strengthened with the permanent implementation and regulation of the state of emergency that started in this process. The last possibility is to find democratic solutions to our problems as a result of the lessons we have learned from the pandemic and to take steps to establish an egalitarian and libertarian world and to experience radical changes in our lives. Based on the need for radical change, this article focuses on the dangers and opportunities awaiting us in the post-corona world and aims to develop thoughts on what should and should not be done for a freer and fairer world, on the axis of ethics, politics and communication.

Key Words: COVID-19 Pandemic, Change Expectations. Authoritarianism, Polarization, Democracy.

Giriş

Amaç [sadece] yaşamak değil, bu zaten diğerlerinde de var. Oysa aradığımız, insana ait olan bir şey. (Aristoteles, Nikomakhos' a Etik, 2014: 29)

Doğal afetler ve hastalıklar insanlık tarihi boyunca birçok felaketin ve yıkımın başlıca sebebi olarak uygarlıkların kurulması, şekillenmesi ve yıkılmasında belirleyici bir role sahip olmuştur. Aynı şekilde bu dönemlerdeki yıkımlar karşısında toplumların gösterdiği tutumların da tarihin şekillenmesi noktasında belirleyici bir işlevinin olduğu söylenebilir. Felaketlerin iyi ya da kötü sonuçlarını belirleyecek olan toplumun kendisidir. Bu afetlerin en önemlilerden olan salgın hastalıklar yaşattıkları büyük korku ve panikle birlikte bazı köklü toplumsal değişimlere de yol açmıştır. Kimi tarihçiler salgın hastalıkları birçok toplumsal değişime yol açan ve onları hızlandıran önemli bir etken olarak, hatta salgınları uzun vadeli etkilerinin ilk başta göze çarpmaması nedeniyle adeta bu değişimlerin ardında yatan bir gizli özne olarak görmektedirler.¹

21. yüzyılın ilk çeyreğinde, 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ve etkisi kısa sürede küresel boyutlara ulaşan COVID-19 salgını dünyayı bir anda etkisi altına almış, yaşamın olağan gidişatında tüm dünyanın izolasyon sürecine girmesinden, ülkelerin sağlık politikalarının güncellenmesinin gerekliliğine

kadar büyük değişiklikler yaratmıştır. Sürece dair genel tabloyu ise hastalığın yayılması, izolasyonun sağlanması, hasta ve sağlıklı olanların birbirinden ayrılması ve eğer tedavi geliştirilebilirse salgının kontrol altına alınmaya çalışılması şeklinde özetleyebiliriz. Birçok salgın ve afet durumunda olduğu gibi, bu süreçte de kurallara uyulmadığında veya önlemler gerekenden daha erken gevşetildiğinde salgının vahameti giderek artmaktadır. Küresel salgın süreci kamusal ve özel alanlarda nasıl davranılması gerektiğine dair tüm bilinenleri değiştirmeye başlamıştır. Ancak, 1999 depremi gibi birçok örnek, felaket ve salgınlardan sonra insanlığın gerekli dersleri çıkarıp toplumsal ilişkilerini buna dayalı yeniden düzenlemediğini göstermektedir. Bu süreçte insanlığın bilimin ne kadar önemli ve hayati olduğunu gördüğü türünden söylemler fazlasıyla iyimser beklentiler olup, yaşadığımız gerçeklerle uyusmamaktadır. Diğer felaketler gibi bu felaket örneğinden yola çıkarak insanlığın büyük bir aydınlanma yaşayacağını öngörmek için ortada çok fazla neden görünmemektedir, ancak bu felaketin unut(tur)ulmayıp bir aydınlanma ve değişim sürecine dönüşebilmesi de mümkündür. Tarihi insanlar yapmaktadır ve her dönemin kendine özgü koşulları ile birlikte insanların mücadeleleri tarihin akışını belirlemektedir.

İnsanlık tarihinin geçirdiği en sıkıntılı zamanlardan birini yaşatmakta olan koronavirüs salgını, bizi içinde bulunduğumuz durumu sorgulamaya, ciddi bir şekilde düşünmeye, gündelik olana ilişkin bütün bildiklerimizi sorgulamaya zorlamaktadır. Ancak asıl önemli olanın ise korona sonrası dönem olacağı görünmektedir. Bu çerçevede küresel salgın sürecinin büyük bir etki ve dönüşüm yaratacağı, tüm bu yaşananların toplumsal hayatta büyük bir karşılığı olacağı ve hayatlarımızın köklü bir biçimde değişeceği ve artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı konusunda yazan-çizenlerin ezici çoğunluğunun görüş birliği içinde olduğu görünmektedir (Talimciler, 2020). Bu süreçte en çok tekrarlanan sözlerden birisi insanlık için radikal bir dönüşüm umudunu seslendirirken, öte yandan da daha otoriter yönetimlere evrilme korkusunu da seslendiren “Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” sözüdür. Burada bir yandan umutlu ve iyimser düşünenlerin seslendirdiği “Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” karamsarlığı ile “Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” iyimserliği arasında gidip gelen bir düşünce silsilesinin var olduğu görülmektedir (Bora, 2020).

Pandemi Sonrasına İlişkin Kaygılar ve Umutlar

Küresel salgın konusunda dile getirilen düşünceler, salgın sonrası normalleşme döneminde sistemlerin ve bireylerin güçlendirilmesi umudu ile insanların gönüllü desteği ve katılımıyla, totaliter gözetleme sistemlerinin kurularak

bir gözetim ve denetim toplumunun kurumsallaşması korkusu arasında gidip gelmektedir. Yuval Noah Harari (2020), bu nevi kriz zamanlarında totaliter gözetim ile yurttaşı güçlendirme arasında yapılması gereken tercih arasında gidip geleceğimizi söylerken, öte yandan da “milliyetçi bir yalnızlık” ile küresel dayanışma arasında yapacağımız tercihin de geleceği şekillendirmede büyük önem taşıdığına işaret etmektedir. Koronavirüsün en iyi yanının insanları nasıl bir dünya istedikleri konusunda düşünmeye itmesi olacağını söyleyen Noam Chomsky (2020) ise, ... “vahşi bir neoliberal sistemin” “güçlü bir devlet, şiddet ve dayatma ile yeniden kurulacağını düşünmenin” ihtimal dışı olmadığını, ancak bu “gerçekleşmesi olası kâbus”un bu sürecin doğrudan sonucu olmasının da zorunlu olmadığını öne sürmektedir. Koronavirüse karşı kolektif bir cevaba ihtiyacımız olduğunu söyleyen David Harvey (2020) de, içinde bulunduğumuz anın alternatif bir toplumun inşası ihtimallerini düşünmek için ilginç bir dönem olduğunu söyleyerek, özgürleştirici bir yola girebileceğimizi, ancak özgürleştirici bir yola girebilmek için önce kendimizi özgürleştirmemiz gerektiğini söylemektedir. Edgar Morin ise (2020), bu sürecin “tüm insanlığın politik, toplumsal ve siyasi olarak bir yeni düzen için, neoliberal doktrini terk edecek yeni bir yol araması gerektiğini” söylemekte ve koronavirüs pandemisinin içinde yaşadığımız dünyada küreselleşmenin etkisiyle giderek daha da yozlaşan dayanışmayı güçlendiren bir yaklaşım oluşturabileceği öngörüsünde bulunmaktadır. Morin, bu krizden her şeyi özelleştiren küreselleşmenin yerine “kamu hizmetlerini güçlendirecek yeni bir yol” ile çıkabileceğimizi öne sürmektedir. Jürgen Habermas (2020) ise, bu küresel sağlık krizinin insanlık tarihinin yaşadığı olağandışı bir deneyim olduğundan hareketle, politik sahnenin belki de ancak böyle bir ışıkla aydınlığa kavuşabileceğini söylemekte ve bu deneyimin kamu vicdanında iz bırakabileceği umudunu taşıdığını belirtmektedir.

Bu sürecin kapitalizmin sonunu getirdiğini söyleyecek kadar umutlu olanlar da vardır. Cem Eroğul’a (2020) göre: “toplumsal yaşamda da çok köklü bir düzen değişikliğinin arifesindeyiz.”. Eroğul’un kapitalizmin sonu ile birlikte toplumsal yaşamda köklü bir değişim olacağı öngörüsüne karşın, Philip Mirowski (2020), koronavirüs salgını sürecinde yükselen dayanışmanın artmasının geçici olduğunu öne sürmekte ve salgından sonra eskisine göre çok daha düzensiz bir neoliberal sisteme hızlı bir şekilde geçiş yapılmasından endişe ettiğini belirtmektedir. Krizlerin dikkatimizi acil ve kısa vadeli sorunlara odakladığını ve bunun da daha iyi organize olabilen neoliberallerin istedikleri toplum modelini oluşturmasına izin verdiğini öne sürmekte ve bizi bekleyen geleceğin insanların daha az sosyal hizmetten yararlandığı, çok katmanlı bir sömürü sistemine doğru bir dönüşüm olabileceği kaygısını seslendirmektedir.

Pandemi sürecinde büyük ilgi gören değerlendirmelerin başında İtalyan düşünür Giorgio Agamben'in kötümser değerlendirmeleri gelmektedir. Agamben'in devletin koronavirüsü bahane ederek otoriter uygulamalarını rahatça yerine getirebilmek için bir "istisna hali" oluşturduğu düşüncesini işlediği "Biyogüvenlik ve Politika" (2020) başlıklı yazısı büyük bir tartışma başlatmış gözükmektedir. Bu yazı da Agamben, "...bu virüse bağlı olağanüstü hâlin ötesinde, mevzu bahis olan, batının politik tarihinin şu âna dek bildiği tüm idari teşekküllerden çok daha uzun süre etkililiğiyle kalıcı olacak bir idari paradigmanın tasarlanmasıdır. Eğer zaten güvenlik gereçleri, ideolojilerin ve politik inanışların giderek artan düşüşünde, daha önceden kabul edilmesi hiç mevzu edilmemiş özgürlük kısıtlamalarını vatandaşlara kabul ettirmeye izin verdiyse, biyogüvenlik her politik faaliyetin ve her toplumsal rabitanın mutlak olarak kesintiye uğratılışını sivil katılımın azami hâli olarak sunmaya kabiliyetli olduğunu göstermiş demektir".. demektir. Agamben, bir yeni paradigmayla yönetimlerin her türlü insani ihtiyacı kurban edebileceği kaygısını dile getirirken, böylesi bir biyogüvenlik toplumunun "kendini hâlâ insan toplumu olarak tanımlayıp tanımlayamayacağını" sorarak insanlar arasındaki duygusal bağlantıların, yüzlerimizin ve de dostluğun ve aşkın "soyut bir sıhhi güvenliğe" kurban edilebileceğini öne sürmektedir. Salgının tüm paylaşılan inanç ve kanaati belirgin bir biçimde yerle bir ettiğini, artık insanların biyolojik varlıklarını korumak dışında hiçbir şeye inanır gibi gözükmediğini söyleyen Agamben (2020b), insanların salgın bittiği zaman normale dönebileceklerini düşünmediğini ifade ederek, "umudunu yitirmiş olanlara", verilen umudun boşuna olduğunu öne sürmektedir.

Değişim İhtiyacı: "Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak"

Pandemi süreci dünyanın ve yönetim anlayışlarının köklü bir değişime ihtiyaç duyduğunu ortaya koyarken, farklı yaklaşımlara rağmen, herkesin uzlaştığı nokta salgın sonrası dünyanın radikal bir değişime ihtiyaç duyduğudur. Ancak bu değişimin hangi istikamette olacağı konusunda bir görüş birliği mevcut değildir. Hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı konusunda hemen herkes hemfikir olsa da insanların yaşamlarında değişecek olanların neler olacağı, kısaca değişimin istikametinin ne olacağı en temel sorumuzdur. 'Korona sonrası dönemde bizleri neler bekliyor?' sorusu üzerinden süreci değerlendiren Ionna Kuçuradi, ilk olarak modern dönemin insanlığa vadettiği daha adil ve eşit bir dünyanın yaratılmadığını ve bunun aksine yaşadığımız dünyanın toplumsal hayatın her alanına sinmiş ekonomik rasyonaliteyle demokrasisinin kısıtlandığı, serbest pazarın küreselleştiği ve zenginliğin dört-beş şirketin elinde bulunduğu bir dünya görünümünde olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde depremler veya salgınlar gibi büyük afetlerden sonra bir ülkenin diğer

bir ülkeye yaptığı insani yardımların çalındığı, ihtiyacı olmayan kişilerin eline geçtiği veya fahiş fiyatlar üzerinden karaborsaya düştüğü örnekleri üzerinden günümüz insanının da birçok defoyla malul olduğunu belirten Kuçuradi, bu noktada yeni bir devlet ve yeni bir insan tasarımının gerekli ve zorunlu olduğunu belirterek, geleceğin mutlu yarınlarının inşasında insanlığı zor ve engebeli bir yolun beklediğini ifade etmektedir (Kuçuradi, 2020: 155-167).

Pandemi sonrası insanlığın ve ülkemizin geleceği konusundaki bir soruya cevap veren Taburoğlu (2020) ise, bizi üç güçlü ihtimalin beklediğini işaret etmektedir. Bunlardan ilki her zaman yaptığımız gibi, olanları unutmak ve normalimize dönmek, ikincisi “yüksek güvenli bir dünya beklentisi” ve insanların gönüllü desteği ve katkısıyla bir gözetim ve denetim toplumunun kurumsallaşması ve nihayet üçüncüsü en zor ihtimal olarak görünen mevcut yaşam biçimimizin radikal bir biçimde değişmesi ve insan hak ve özgürlüklerinin öne çıktığı yeni bir hayatın kurulabilmesidir.² Bunun akla en yakın ihtimal olmakla birlikte kurulmasının zorluğu, “devletlerin, kurumların, şirketlerin, kültür endüstrisinin, küresel ilişkiler ve hatta kendi benliklerimizin böylesi bir değişim için gönüllü olmak bir yana, buna engel olabilmek için elinden gelen her şeyi yapacak olmasıdır.” Düşünen insanlar doğa karşısındaki konumumuzun sorgulanması gerektiği konusunda düşüncelerini heyecanla dile getirmekte ve bu değişim fırsatını kaçırmamızın ağır bedelleri olabileceğini bize hatırlatmaktadır. Her toplumsal felaketin ders almayı bilenler için, bir yeniden inşa ve yaşadığımız hayatı, yanlışlarımızı köklü bir biçimde sorgulayarak ve bunun sonucunda eyleme geçerek daha insani ve özgür bir yaşam kurmaya da vesile olma, böylesi bir dönüşümün tetikleyicisi olma potansiyeline de sahiptir. Ancak, küresel salgın konusunda bugüne dek ortaya atılan çözüm önerilerinin çoğunluğu “mevcut güç ilişkilerini tahkim edecek, mevcut otoriteleri pekiştirecek bir istikamette işliyor” gibi görünmektedir. Küresel salgının yol açacağı büyük işsizlik dalgasının yaratacağı büyük bir ekonomik krizin sonucunda, bu buhranların, en azından sosyal devlet uygulamalarını gündeme getireceğini öne sürenler olduğu gibi, içinde bulunduğumuz krizin, çalışma hayatında yol açacağı büyük değişimlerin işgücü piyasasına yapacağı etkiler dikkate alındığında, küresel salgın sonrasında yaşanacak değişimlerin çalışanların/emekçilerin aleyhine bir doğrultuda gelişeceği endişesi de giderek artmaktadır. Bu gelişmelerin çalışanların aleyhinde olması, hiç kuşkusuz, kaçınılmaz bir son değildir ve bu alanda alınacak politik kararların verilen hak temelli siyasal mücadeleye bağlı olarak çalışanların lehine dönüştürülmesi de mümkündür. Kısaca, değişim istikametinin nasıl bir yönde seyredeceğini belirleyecek olan toplumsal/politik mücadeledir. Dolayısıyla her şeyin insan eliyle değişebilir olacağına olan inancının yitirilerek sürece seyirci kalmayı

tercih etmek yerine, arzu edilen özgürlükçü ve eşitlikçi köklü bir dönüşümün gerçekleşmesi için dönüşüm sürecinin içinde aktif bir özne olarak yer almak da etik ve politik bir sorumluluktur.

Evet Değişim (Yes Change), Ama Nasıl Bir Değişim?

Morin'in işaret ettiği gibi (2021:26) krizler ve salgınlar toplumlarda birbiriyle çelişkili süreçleri tetiklemektedir. Bunlardan ilki yeni çözümler arayışında yaratıcılığını ve hayal gücünü artırmak, bir diğeri geçmişte kalmış istikrarlı bir duruma dönmek ya da mucizevi bir kurtuluştan yana olmaktır. Değişim beklentileri üzerine üç temel seçenekten söz etmiştik. Bunlardan ilki her şeyin eskisi gibi olmaya dönmesi veya köklü değişim beklentilerinin aksine, küçük değişiklikler ile birlikte sistemin özünün korunarak sürdürülmesidir. Her ne kadar neredeyse herkes tarafından artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını yüksek sesle dile getiriyor olsa da yaşananlar bu seçeneğin yabana atılır bir seçenek olmadığını göstermektedir ve salgının ilk şoku atlatıldıktan sonra değişim beklentilerinin azalması seçeneğinin giderek güçleneceğini söyleyebiliriz. Taburoğlu'nun söylediği gibi (2020), "maddi dünyadaki bir değişmeye cevaben bir zihniyet oluşturma ihtimalimiz daha güçlü" olmasının ve pratikte cereyan edenin zihinlerimizde yeni öğretilere yer açması" daha mümkün görünmekle birlikte, bu sürecin salgın süreci ile sınırlı kalması ve salgın bertaraf edildikten sonra "normalleşme" süreci içinde unutulması ve çoğu zaman olduğu gibi, unutkanlığımızın derinleşerek asla doğru yaşanamayacak olan o yanlış hayatımıza geri dönmek de güçlü bir ihtimaldir. İkinci ihtimal ise, küresel salgın krizinin ortaya çıkardığı önlemlerin kalıcı bir yaşama biçimine dönüştürülerek, insanların rızası ve hatta desteği alınarak bu olağanüstü halin/istisna durumunun yönetsel bir değişime dayanak yapılması ve temel hak ve özgürlüklerimizi de askıya almayı içeren bir gözetim ve denetim toplumu kurulması, bir başka deyişle bir olağanüstü hâl yönetiminin sürekli kılınmasıdır. Yönetimlerin bu türden krizleri fırsat bilerek, güvenlik veya sağlık önlemleri adı altında, bu türden değişimleri yürürlüğe sokmaya çalışması çok bilindik gelişmeler olup, salgını durdurabilmek amacıyla uymak zorunda kaldığımız kurallar kalıcı hale dönüştürülebilir. Teknolojik gelişmelerin günümüzde herkesi, her zaman izleme ve gözleme imkânını mümkün kılıyor olması, hükümetlerin salgını ve muhtemel riskleri öne sürerek bütün gözetleme ve denetleme sistemlerini yürürlüğe sokmasını sağlayabilir. Mahremiyetimizi de tehdit eden bu türden önlemlerin yürürlüğe girmesinin sağlanması insanların temel hak ve özgürlüklerinden vazgeç(iril)mesine yol açacak bir gelişme olacaktır. Harari (2020) koronavirüs krizi dolayısıyla insanların "sağlık ve mahremiyet arasında tercihe zorlanırlar ise genellikle sağlığı tercih edecekler"ini söylemektedir. Bir gözetim ve

denetim toplumu kurmak yönetimlerin kendi bekalarını temin etmek ihtiyaç duydukları tedbir³ türlerinden olduğundan kendileri için rasyonel bir tercih olarak görülebilir. Ancak, bunun tam tersine, bir gözetim ve denetim toplumu oluşturulması ve bu gözetimlerden elde edilecek verilerle yurttaşlar karşısında merkezi otoritelerin daha güçlü kılınması, insanlar/yurttaşlar açısından akılcı bir tercih değildir ve bu türden gelişmeler, yönetimlerin bekasını teminat altına almaya yararken, öte yandan ise insanlığın bekasını tehdit edici türden gelişmeler olmaya namzettir.

Hiçbir şeyin değişmeden kalması veya küçük değişikliklerle yetinilmesinden ziyade köklü bir değişim isteniyorsa ve bu değişimin insanların yaşamlarının bir ölçüde askıya alınması ve sadece sağlıklı olmaları ve hayatta kalmalarının yeterli olduğu yönündeki zihniyete de karşı çıkılıyorsa, o zaman cevaplanması gereken temel soru *nasil bir değişim*: nasıl bir dünyada yaşamak istiyoruz? sorusu olup, bu soru da temelde etik ve politik bir nitelik taşımaktadır. Bu bağlamda, nasıl bir değişim sorusuna cevabımız insanlığın bekası konusunda kaygıları olanlarla birlikte çalışan ve üreten kesimler lehine insan haklarına dayalı, demokratik, temel hak ve özgürlüklerin genişletildiği özgürlükçü ve eşitlikçi radikal bir değişimden yana olduğumuzdur. Bu çerçevede, Agamben'in işaret ettiği gibi (2020b), insanların "korunması gereken biyolojik varoluşları dışında" bir şey düşünmemeleri yani sadece hayatta kalmak peşinde iken, yaşamaya ilişkin düşüncelerini ise askıya almaları gözetim ve denetim toplumu kurmak isteyenler için sevindirici olur iken, özgürlükçü ve eşitlikçi, adil bir dünya kurulmasını isteyenler için ise oldukça düşündürücüdür.⁴

Nasil Bir Dayanışma: Ulusal mı, Evrensel mi?

İnsan haklarına dayalı özgürlükçü ve eşitlikçi bir dönüşümden yana olanların düşünmesi gereken ilk konu, böylesi bir mücadelenin ulusal düzeyde bir dayanışma ile mi yoksa uluslararası veya ulus-ötesi bir dayanışma ile mi yapılacağı sorusudur. Butler'in işaret ettiği ve pandemi sürecinin de çok açık bir biçimde gösterdiği gibi ayrımcılık günümüz dünyasının en önemli sorunlarının başında gelmektedir ve "ayrımcılık yapan virüsün kendisi değil ama ulusalcılık, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve kapitalizmin birbiriyle örtüşen güçlerinin şekillendirdiği ve canlandırdığı" mevcut dünya düzenidir.⁵ Örneğin Orta Çağ'da cüzam hastalığa yakalananların toplumdan uzaklaştırılması için kilisede ayırma törenleri düzenlenmekte ve bu törenlerde papaz, siyah örtülerle kaplı tabut üzerinde getirilen cüzzamlıların toplum dışına atıldığını ilan etmekteydi ve toplumsal yaşamda cüzzamlıların tamamen damgalandıkları bir süreç söz konusu idi (Nikiforuk, 2020: 51-63). 14. yüzyılda veba salgını ortaya çıktığında insanların korku ve öfkelerini Yahudilere yönelttiği

görülmüş ve Yahudilerin suları zehirlemekle ve havayı bozmakla suçlanarak, kitlesel olarak öldürüldükleri bir süreç yaşanmıştır. Modern öncesi çağlarda salgın hastalıkların izledikleri seyrin daha yıkıcı, damgalama ve ayrımcılık uygulamalarının ise daha insanlık dışı bir özelliğe sahip olduğu görülse de, bu ayrımcı ve damgalayıcı süreçlerin modern dönemde de varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Küresel salgının özellikle ilk dönemlerinde Türkiye’de özellikle ‘Çinliler sinsice dünyayı ele geçirmek için laboratuvarında virüs ürettiler’, ‘Araplar pis, ellerini bile yıkamazlar, bu nedenle mültecilerin yaşadığı mahallelere girmek lazım’, ‘Halkımız cahil, toplu taşımaya binenler bir maskeyi doğru dürüst takamıyor’ gibi ayrımcı söylemlerin sıklıkla dolaşımında olduğu görülmüştür. Diğer yandan bu süreçte başlıca Çinliler, mülteciler, sağlık çalışanları, yurtdışından dönenler, yaşlılar, hastalar-hasta yakınları-iyileşenler, yoksullar, LGBTİ’lerin damgalama süreçlerinde ön planda olan kesimler olduğu görülmüştür (Türk Tabipler Birliği, 2020). Bu örnekler toplumların önemli bir kesimi tarafından, tarih boyunca yaşanan tüm felaket örneklerine rağmen ötekileştirmenin ve dışlamanın insani değerlere ve insan olmanın özüne zarar verdiği gerçeğinin henüz kabul edilmemiş olduğunu göstermektedir. Afetlerin dünyada yaşanan kötülüklerle karşı Tanrı’nın bir cezalandırma yöntemi olduğu yönündeki ötekileştirici ve nefret içeren söylemler insanlar arasında zaten var olan ayrımcılığı daha da körüklemektedir. Yaşam şartlarının olumsuz ve zor olduğu birçok kıta ve ülkede etkisini yüzyıllardır gösteren salgınlar da her yıl binlerce kadın, erkek ve çocuk ölmektedir. Bu ölümlerin sebepleri tıbbi müdahalelerin eksiksiz ve yetersiz olması, bebeklikten yetişkinliğe kadar yetersiz beslenme ve kötü yaşam koşulları olup, bu felaketlerin kişilerin inanç sistemleriyle ya da yaşam tarzlarıyla hiçbir ilgisi yoktur. Sürecin bir diğer yanlış tutumlar barındıran boyutu ise insanların gerçek bir felaketle yüzleştiğinde, özellikle tüketim konusunda, gösterdiği akıl dışı davranışlar olmakla birlikte tanıdığı olduğumuz kimi dayanışma örnekleri de umut vermektedir. Özellikle salgın sonrasında unutulacağına bile bile, hatta kimse tarafından bilinmese bile işinin başında olan emekçiler ve salgın süreci boyunca hayat kurtarma telaşında olan sağlık çalışanları, çabaları sonucu birçok hayat kurtardıkları gibi, hastalanma ve yakınlarına hastalık bulaştırma riskini alarak büyük bir fedakârlık örneği göstermişlerdir. İnsanların felaketler karşısındaki bu işbirliğinin ilkel bir canlılığın hayatta kalma içgüdüsünden, kendi türünü koruma çabasından çok daha fazlası olduğu açıktır. Karşılığı olmasa da başkaları için bir şeyler yapabilecek ve hatta hayatını feda edebilecek kadar gelişmiş bir akla ve vicdana sahip olan insan türünün kutsal bir cezayı hak ettiğini düşünmek ise yalnızca korkuyu besleyecek, kişilerin kendi dininden, milletinden veya

kültüründen olmayan başkaları için iyi bir şey yapmasını engelleyecek bir nefret söylemidir.

Bu noktada nasıl bir değişim sorusu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Kimler, kime ve neye karşı ortak mücadele edecek ve bu mücadelenin temel ilkeleri ne olacaktır? Bu soruya verilecek cevabın milletler veya dinlerin birbirlerine karşı mücadele etmesi olmadığı açıktır. Gerçekleşmesi gereken politik mücadelenin tüm insanların ortak mücadelesi olması gerektiğini içinde yaşamış olduğumuz sürecin açıkça göstermiş olduğunu söyleyebiliriz. Irk, inanç ve etnik köken ayrımı olmadan yapılacak bir mücadele içinde yaşadığımız küresel salgın süreci bütün insanlar arasında dayanışmayı güçlendirebilir ve bu dayanışmanın yok edilmesi üzerine kurulu düzenleri geriletebilir. Morin, uzlaşma sağlamayan milliyetçi yaklaşımlar yerine farklı ülkelerden insanlar arasında dayanışmanın yeniden inşa edilmesinin en önemli sorunlarımızdan biri olduğunu öne sürmektedir. Küresel salgın sürecinin bir bilinç yükselmesine yol açmasını uman Morin (2020) kaygılı zihinlerin ulusallık ve dine sığınmalarına şaşırılmamak gerektiğini, ancak insanlığın kaderine ilişkin ortak bir bilinç ve dayanışmaya ihtiyacımız olduğunu da artık anlamamız gerektiğini söylemekte ve evrensel dayanışma sağlanamaması durumunda insanlık krizinin daha da kötüleşeceğini öne sürmektedir.⁶ Morin, ulusal dayanışmayı dışlamamakta, , ancak dünyada insanların karşı karşıya kalmış olduğu sorunların aynı olduğunu işaret ederek, insanlığın ortak bir bilinç ve dayanışmaya her zamankinden daha çok ihtiyacı olduğunu söylemektedir. Toplum olarak birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz dönemden geçtiğimiz söylemi hiç eskimeden, değişik vesilelerle her gün yenilenmektedir. Ancak bu söylem dini, milli ve yerli bağlamlarda bir anlam bulmakta ve dış tehditlere karşı ümmetçe ve/veya milletçe birlik ve beraberlik içinde olmamız gerektiğini işaret etmektedir. Buna karşın yaşadığımız küresel salgın sürecini, yaşamımız boyunca insanlık olarak birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz dönem olarak niteleyebiliriz.

Salgın sürecinde kendisi ile yapılan röportajda “dünyanın değişimine dair sizi en çok ne endişelendiriyor?” sorusuna en büyük problemimizin doğamızda yer alan nefret, açgözlülük ve cehalet olduğunu söyleyerek cevap veren Harari (2020b), insanların bu krize de küresel dayanışma ile değil, diğer ülkeleri, dini ve etnik azınlıkları suçlayarak, nefret dili kullanarak karşılık verdiğini belirtmektedir. Harari, Financial Times’ta yayımlanan makalesinde (2020) de salgına karşı küresel bir plana ihtiyacımız olduğunu söyleyerek küresel dayanışmanın önemine dikkat çekmektedir. Küresel salgın sürecinin insanlığı “milliyetçi bir ayrışma ile küresel dayanışma arasında” tercih yapma durumunda bıraktığını işaret ederek “hem salgın hem de salgının neden

olacağı ekonomik krizin küresel nitelikte problemler olduğuna dikkat çekerek, sorunun küresel nitelikte olması nedeniyle ancak uluslararası işbirliği ile bu sorunların üstesinden gelinebileceğini öne sürmektedir. Salgına karşı bilgi paylaşımının zorunluluğuna dikkat çeken Harari, uluslararası işbirliği ve güvene duyulan ihtiyaçtan yola çıkarak, temelsiz komplo teorileri ve kendi iktidarını sürdürmek isteyen politikacı kesimlere değil, bilimsel verilere ve uzmanlarına güvenmeyi tercih etmemiz gerektiğini de işaret etmektedir. Küresel salgına karşı verilen savaşta *kilit üretim hatlarının millileştirilmesi değil insanileştirilmesi gerektiğini*⁷ belirten Harari (2020), her alanda küresel bir iş birliğinin bir zorunluluk olduğunu öne sürmektedir. İnsanlığın artık küresel dayanışmayı mı benimseyeceği, yoksa kopukluk veya bölünmüşlüğü mü tercih edeceği konusunda seçim yapmak zorunda olduğunu öne süren Harari, küresel dayanışma seçeneğinin tercih edilmemesi durumunda ileride başka türlü felaketler ile de karşılaşmamızın muhtemel olduğu uyarısını yapmaktadır. “Koronavirüse karşı kolektif bir cevaba ihtiyacımız” olduğunu söyleyen Harvey (2020) de bu noktada yerel ve ulusaldan ziyade küresel bir kolektif cevabın/dayanışmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Pandemi krizinin çalışma hayatında yol açacağı büyük değişimlerin yapacağı etkiler dikkate alındığında ileride karşı karşıya kalmamız muhtemel sorunların yerel ya da ulusaldan ziyade küresel bir nitelik taşıyacağı söylenebilir. Küresel salgın sonrasında ortaya çıkacak koşulların bütün insanlığın ve özellikle de çalışanların lehine dönüştürülebilmesi noktasında ulusal ve küresel düzeyde verilecek politik mücadelelerin belirleyici bir role sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla insanlığın bekasını ilgilendiren tüm sorunların yerel ya da ulusal değil küresel nitelikte sorunlar olduğu noktasından hareketle dayanışma yerel/ulusal mı, küresel mi olmalı sorusuna verilecek cevabın da küresel bir dayanışma ve mücadele olması gerektiği açıkça kendini göstermektedir. Ayrıca mevcut düzenin sürmesinden yana olan egemen ve yönetici kesimlerin küresel düzlemde örgütlenmiş olduğu göz önüne alındığında, küresel nitelikteki saldırılara karşı yerel direnişlerin ciddi bir sonuç vermeyeceği de açıkça görülmektedir. İçinde yaşadığımız süreç bize ulusların birbiri ile mücadele, rekabet, fetih ve işgal gayretlerinden ziyade, insanlığın tehlikede olan bekası için küresel dayanışma ve insan olmanın ayırt edici özelliği olan iş birliğini öne alarak birlikte/ortak mücadele etmenin kaçınılmaz bir sorumluluk olduğunu göstermektedir.

Nasıl Bir Değişim? Kamusal mı, Özel mi?

Küresel salgın süreci, kamusal harcamalar içinde güvenlik için yapılan askeri harcamaların ve önlemlerin aşırılığı karşısında, insanların gerçek anlamda

güvenliği ve esenliği için yapılan harcamaların ve önlemlerin ne denli yetersiz olduğunu, özellikle sağlık ve eğitim sistemlerinin yetersizliğini ve devletlerin sağlık hizmetlerinde güçlü bir aktör olarak var olmalarının gerekliliğini açık bir biçimde ortaya koymuştur. Aynı şekilde sağlık alanında yeterli düzeyde insan sermayesine, hastanelere, yatak sayılarına sahip olan ve bu noktada mekânsal alt yapı, test sayıları, maske ve diğer materyallerdeki kapasiteye sahip olan devletlerin salgın sürecini kontrollü bir şekilde yönettiği görülmüştür (Keyman, 2020: 236). Salgın sürecinin ilk dönemlerinde Ergur ve arkadaşlarının sağlık çalışanları üzerine nitel yönteme dayalı yürüttükleri bir çalışmada, pandemiyle birlikte oluşturulan COVID kliniklerinde işleyiş süreçlerinin salgın öncesi dönemden büyük farklılıklar gösterdiği, çalışanlar arasında yeni işbirliği ve çatışmaya dayalı yapıların ortaya çıktığı, yönetim süreçlerinde ortaya çıkan eksiklik ve bozulmaların çalışanların motivasyonlarını, ekibe katılımlarını ve uyum süreçlerini olumsuz yönde etkilediği; çalışanların gerek salgınla mücadelede gerekse de salgın sonrası döneme yönelik karamsar düşünce ve eğilim içerisinde oldukları ve özellikle fırsatını bulan doktorların istifa ve emeklilik haklarını kullanma eğilimi içerisinde oldukları ortaya çıkmıştır. Bu araştırmaya katılan 51 yaşında üniversite hastanesinde görev yapan bir uzman doktor ise, bu süreçten edinilecek derslerin hayatımızda yeni bir düzen kurmaya katkı sağlamasını umduğunu ifade ederek, küresel salgın sürecinin kamu kaynaklarının ve temel malların üretiminin ne kadar önemli olduğunu herkese gösterdiğini vurgulamaktadır. Diğer katılımcılar ise salgın sürecinin halk sağlığı çalışmalarının önemini ortaya çıkarmasının yanı sıra insanların doğayı katletmesinin önüne geçilmesi gerektiğini de ortaya çıkardığına dikkat çekmektedirler (Ergur ve ark. 2020). Öte yandan pandemi sürecinde kapsayıcı yönetim anlayışı içerisinde, işbirliği- haklar ve toplumsal uyum temelli kapsayıcı bir yönetim sürecini izleyen ülkelerin bu noktada daha başarılı olduğu görülmüştür. Aynı şekilde sivil toplum ve yerel-kent yönetimlerinin de dâhil olduğu bir yönetim yapısı içerisinde gerek pandemi sürecinin gerekse de sağlık, ekonomi, gıda/su güvenliği alanlarında ortaya çıkacak muhtemel krizlerin yönetiminin daha öngörülebilir ve başarılı bir şekilde yürütüleceği söylenebilir (Keyman, 2020: 235-237).

Devletlerin bir yandan kendi otoritelerini pekiştirmek için kendi toplumlarına karşı, öte yandan rekabet içinde buldukları diğer devletlere karşı güçlerini göstermek için yapmış oldukları askeri harcamaların, insanların özgürlüğü, güvenliği ve esenliği söz konusu olduğunda, akılcı bir yönelim olduğunu söylemek mümkün değildir. Gelecekte ortak mülkümüz olan bu dünyada bütün insanların güvenlik ve esenlik içinde yaşaması ve kendini gerçekleştirme için küresel bir dayanışma içinde olmamız gerektiği gibi, her bir bireyin

militarizme ve temel hak ve özgürlükleri kısıtlamaya varan hak ihlallerine karşı çıkmasının etik bir sorumluluk olduğunu vurgulamak gerekir. Kamusal nitelikte sorunların çözümü için kamu hizmetlerinin yaygınlaştırılarak sosyal devlet anlayışının güçlendirilmesi gerekliliği tartışılmakta ve kamu hizmetlerinin geriletilmesinin yaşamsal önemde sorunlara neden olduğu dile getirilmektedir. Pandemi süreci özellikle sağlık ve eğitim alanının birer kamu hizmeti olmaktan önemli ölçüde çıkarılarak ticarete konu olan hizmetler haline getirilmesinin insanlığın bekasını ciddi bir biçimde tehdit edecek riskler barındırmakta olduğunu ve sosyal bir devletin varlığının insanlık için ne denli önemli olduğunu ortaya koymuştur. Kamu hizmetlerini koruma ve güçlendirmenin ötesinde bu hizmetlerinin, özellikle sağlık ve eğitim alanlarında, genişletilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir. Nasıl ki küresel sorunlara karşı yerel çözümler bulmak sorunları çözmekte yetersiz kalacaksa, kamusal nitelikte sorunlara da özel çözümler yetersiz kalacağını söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra çalışanların haklarının genişletilmesi, güçlendirilmesi ve güvenceye kavuşturularak, çalışan ve bağımlı kesimler patronların ve yöneticilerin insafına terk edilerek, onların elinde birer rehine durumuna düşmekten kurtarılması çalışanlar açısından çözülmesi gereken sorunların başında gelmektedir.

Nasıl Bir Hukuk? Artan Şiddet ve Temel Hak ve Özgürlükler

Koronavirüs pandemi sürecinin ilk dönemlerinde yapılan bir araştırmada ABD’de ateşli silah satışlarında büyük artışların ortaya çıktığı (Schleimer, vd., 2021); işsizlik oranlarının beklenenden %8,1 puan daha yüksek bir oranda gerçekleştiği ve aynı dönemlerde ateşli silahlı yaralama ve cinayet oranlarının da büyük oranlarda yükseldiği ve bu noktada işsizlik ve şiddet eylemleri arasında doğrusal bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir (Schleimer, vd., 2022). Pandemi döneminde Türkiye’de de kadına yönelik şiddet vakalarının yükseldiği ve şiddete uğrayan kadınların büyük kısmının evli olduğu, kadınlara uygulanan şiddet türünün ağırlıklı olarak fiziksel şiddet olduğu, kadınların şiddete daha çok kendi evlerinde ve genel olarak gündüz saatlerinde maruz kaldıkları görülmüştür. Diğer yandan artan şiddet olaylarının bir sonucu olarak kadın cinayeti vakalarının ve tutuklu durumdaki şiddet faillerinin de bu dönemde arttığı görülmüştür (Şahin, Çakmak ve Erdem, 2021: 7348). Pandemi döneminin ekonomik krizleri tetiklemesi, işsizlik oranlarını artırması durumlarının bireysel silahlanma ve şiddet olaylarını arttırması yanında; devletlerin de böylesi bir kriz döneminde bile silahlanma ve savaş politikalarını sürdürmesine şahit olmaktayız. Şiddetin artışı güvenlik eksenli politikaları meşru kılmakta ve güvenlik eksenli politikaların öne çıkarılmasına ve güçlenmesine neden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda en

önemli sorulardan birisi, küresel salgından çıkardığımız/çıkarcacağımız dersler sonucunda yüksek güvenilirli bir gözetim ve denetim toplumu oluşturulmasını mı destekleyeceğimiz ya da buna rıza mı göstereceğiz, yoksa bunun tam aksine temel hak ve özgürlüklerin genişletilmesi ve geliştirilmesi için mi mücadele edeceğimiz sorusudur. Güvenlik eksikli politikaların öne çıkarılarak bir gözetim ve denetim toplumu oluşturması yönündeki çabalar temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi açısından ciddi riskler barındırmaktadır.

Pandemi döneminde internet ve sosyal medya kullanıcılarının dijital gözetim süreçleri ve karşı gözetim stratejileri⁸ hakkındaki bilgi ve tutumları üzerine yapılan bir çalışmada katılımcıların internet ve sosyal medya mecralarındaki dijital gözetim süreçlerinin farkında oldukları ve bu yapıları 'normal', 'kabul edilebilir', 'arzulanan' yapılar olarak gördükleri ve öğrenilmiş çaresizlik psikolojisi içinde içselleştirdikleri diğer yandan dijital medya alanlarını özgürlük alanları olarak da görmedikleri sonucuna ulaşılmıştır (Bulur, 2021: 487-488). Pandemi döneminde çağrı merkezlerindeki duygusal emek süreçleri üzerine yapılan bir çalışmada da, çalışanların bu süreçte evden çalışma sistemine geçtiği, iş yüklerinin arttığı, iş ve serbest zaman arasındaki sınırların belirsizleştiği, farklı gözetim ve denetim pratiklerinin ortaya çıktığı (çalışırken kamerayı açık tutma gibi) ve özel alanın ihlalinin sıradanlaştığı bir süreci deneyimledikleri görülmüştür (Köse ve Güllüpnar, 2022: 163). Pandeminin ilk dönemlerinde Türkiye Metal İşverenleri Sendikası'nın (MESS) özel bir şirkete geliştirdiği ve uygulamaya koymayı planladığı MESS- Safe uygulaması ile çalışanların telefonlarına indirecekleri bir uygulama ile veya giysi veya boyna takılan bir cihaz ile çalışma alanlarında fiziksel mesafe kurallarını ihlal etmeden güvenli bir ortamda çalışmalarını hedeflenmiştir. Her ne kadar bu uygulamanın çalışma süreçlerinin sektöre uğramaması ve üretimin devam ettirilmesi gibi iyi niyetli bir amaç taşıdığı iddia edilmişse de; bu uygulamanın çalışma alanlarında işçiler üzerindeki denetim ve baskıyı artıracığı, kişisel alan ve mahremiyet hakkını ihlal edeceği ve kişisel verilerin güvenliğinin ihlali gibi bir çok istenmeyen duruma yol açabileceği ifade edilmiştir (Birleşik Metal-İş,2020; Tekin, 2020). Öte yandan pandemi döneminde medyanın (30'dan fazla ulusal ve küresel medya kuruluşunun) COVID-19 haberlerini ele alırken sıklıkla kullandığı savaş metaforlarını eleştirel bir metotla ele alan bir çalışmada, savaş metaforu kullanımının olumlu etkileri yanında; sağlık alanının askerileşmesi, mesleki uygulama kurallarının değiştirilmesi, disiplin ve itaati onaylama, sosyal izolasyonu arttırma, korku ve panik dalgası yaratma, hijyen takıntılarını arttırma, kişi ve gruplara yönelik vatana ihanet, düşmanla işbirliği suçlamalarının yapılması, fedakarlık ve kahramanlığı övme,

sosyal özgürlüklerin siyasi hedefler lehine uzun dönemli sınırlandırılması gibi durumlara da yol açabilme potansiyeline vurgu yapılarak, savaş metaforu kullanımını noktasında çok daha temkinli olunması ve alternatif metaforların kriz süreçlerinde devreye girmesinin önemi vurgulanmaktadır (Salih Mohamed, 2021). Salgınla mücadele sürecinde salgının savaş, sağlık kurumlarının cephe, sağlık çalışanlarının ordu, ilaçların da cephane olarak kodlandığı savaş metaforu söyleminin ana akım medyada güçlü ve sürekli biçimde temsili durumunun; salgın sürecinin sahip olması gereken başlıca hesap verebilirlik, şeffaflık, insan hakları ilkelerinin kimi durumlarda feda edilebilecek şeyler olarak görüldüğü ve bu alanda ortaya çıkabilecek kimi hak kayıpları ve ihlallerinin normalleştirilmesi gibi bir sürece yol açabileceği belirtilebilir (Kayı, 2020: 119).

Bu araştırmalar, pandemi koşullarının getirdiği olağanüstü hâlin de etkisiyle, dijital ve diğer gözetim ve denetim sistemlerinin yaygınlaşmasının hak kayıpları ve ihlalleri konusunda yaratabileceği tehlikeler ve riskler konusunda çalışanların farkındalık ve bilinç düzeylerinin çok yüksek olmadığını, özellikle çalışanlar üzerinde gözetim ve denetim tekniklerinin çalışanlar tarafından içselleştirilmesinin mümkün olduğunu ve bu olağanüstü hal uygulamalarının kalıcı hale getirilebileceğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla pandemi sonrasında olağanüstü hâl durumunun bitmesi ile, bu olağanüstü halin getirdiği uygulamaların kalıcı hale dönüşmemesi ve bu çerçevede temel hak ve özgürlükler ile birlikte çalışanların haklarını koruyabilmek için ciddi bir farkındalık oluşturulması ve bunun için çok ciddi bir sivil/politik mücadele gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Habermas'ın (2020) da işaret ettiği gibi, politikacıların iktidarlarını sağlamlaştırma çabaları insanlığın geleceği (bekası) için önemli bir risk/tehdit oluşturmaktadır ve "ekonomiyi canlandırmak" adına çalışanların hayatının riske atılabildiği küresel salgın döneminde açıkça görülmüştür. Küresel salgın ve ileride olması muhtemel tüm doğal ve insani afetlere karşı kişilerin temel hak ve özgürlükleri ihlal edilmesi önlenmeli, korunmalı, güçlendirilmeli ve küresel salgın ya da doğal ya da savaş gibi insani afet durumları gerçek kişilerin temel hak ve özgürlüklerini askıya alabilmenin bir gerekçesi olmamalıdır. Agamben'in (2020) de belirttiği gibi, bu olağanüstü hal nedeniyle alınacak önlemler ve kuralların, olağanüstü hâl süreci sona erdikten sonra da geçerli olabilecek kurala ya da kurallara dönüşebilme riski/tehlikesi vardır. Bu bağlamda, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi yönünde bilinçli bir mücadele verilememesi durumunda bu yöndeki bütün kazanımların geriletmesi ve hatta yok edilmesi tehlikesi

vardır. Kısaca yaşam hakkı başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilebilmesi yolunun açık olabilmesi için istisna kural haline dönüşmemelidir. Agamben'in bu yöndeki uyarısı çarpıcı bir kötümserliğe sahip olsa bile ciddi bir uyarıdır. Agamben, olağanüstü hâlin kurula dönüştürülmeye çalışılacağı konusunda uyarıda bulunurken, sistem karşısında politik duruşun kaybedildiği bir dünyada, insanların temel hak ve özgürlüklerini de kaybedebileceğini belirtmektedir. Chomsky (2020) de, küresel salgın döneminin ardından otoriter bir toplum oluşturulmasının düşük bir ihtimal olmadığını vurgulamakta, ancak, toplumun kökten bir şekilde yeniden inşasının da mümkün olduğunu söylerken, "insanların örgütleneceği, bir araya geleceği ve daha iyi bir dünya kuracakları bir ihtimal"ın de mevcut olduğunu, ancak kararlı bir şekilde harekete geçmezsek insanlığın varlığını tehdit edecek belalarla karşılaşabileceğini işaret etmektedir. Freud ise, (1999: 71), uygarlığın insanın mutluluk imkânının bir bölümünü bir parça güvenlik ile takas ettiğini söyleyerek, tarih boyunca olduğu gibi, hayatta kalmak için ve hatta sırf hayatta kalabilmek için, hayatta kalma stratejileri doğrultusunda, her zaman mutluluk imkânını, kısmen ya da tamamen, bir parça güvenlik ile takas edebileceğimiz konusunda bizi uyarmaktadır.

Nasıl Bir Bilgi: Bilgi ile İlişki Sorunu

Dünyanın bilgi ile ilişkisinin özel bir sınava tabi olduğu küresel salgın bizlere bilginin üretilmesi ve dağıtımı ve bilgi ile ilişki sorununuzun günümüzün en önemli sorunlarından biri olduğunu ve bu sorunun öneminin gelecekte de artarak süreceğini açık bir biçimde göstermiştir. Virüsün ilaç tekelleri tarafından uydurulduğunu veya laboratuvarda üretildiğini öne sürenler olduğu gibi, virüsün kelle paça içerek ya da turşu yiyerek atlatılacağını öne sürenler de olduğunu biliyoruz. Süreç içerisinde tüm dünyada aşı karşıtı kampanyaların da giderek arttığını gözlemliyoruz. İşin içine televizyon ve dijital mecra da çok yönlü "uzman"ların da katıldığı ve yoğun ilgi gören birbiriyle çelişkili açıklamalarla dolu süreçler bilginin sağlığı ve sağlığın bilgisi meselelerinin çok boyutlu bir biçimde tartışılması gerektiğini göstermektedir. Öncelikle bu sorunlar ifade özgürlüğü ve etik sorumluluk başlığı altında tartışılmalı, ayrıca bilimsel bilgi ya da başka bir deyişle bilimsel verilere dayalı bilginin geçerliliği üzerinden tartışılmalıdır. Günümüzün bir post-truth çağı olduğunun söylendiğini ve bu yöndeki tartışmaların sürdüğünü biliyoruz. "Nesnel olguların kamuoyunun biçimlenmesinde, duygulardan ve kişisel inançlardan daha az etkili olduğu durumlar" olarak tanımlanmakta olan post-truth kavramı "hakikatin önemsizleşmesi"ni işaret etmekte⁹ ve bilgi ile ilişkimiz konusunda "hakikatin önemsizleşmesi" meselesi, hiç kuşkusuz, büyük önem taşımaktadır. Hakikatin önemsizleşmesi ve nesnel olgular yerine

kişisel kanaatlerin ve inançların egemen olması aynı zamanda çok temel bir etik yoksullaşma, etikten yoksun olma durumunu işaret etmektedir. Küresel salgın ile ilgili salgınla ilgili bilgilendirme amacıyla yapılan haberler ve hazırlanan rehberlerde bilimsel bilgiye güvenilmesi gerektiğini telkin eden yazı ve haberler sıklıkla yer almasına karşın¹⁰ hakikatin önemsizleşmesi bilgiye erişimden yoksun kalmanın küresel salgın sürecinin bize gösterdiği gibi gelecekte de önemini artıracak temel bir sorun olduğu görülmektedir. Işık ve Acar (2021) hem kötümser hem de iyimser değerlendirmelerde dinsel inançların ve ideolojilerin bilimsel gerçeklikten daha çok itibar gördüğünü ve insanların kanaatlerini belirleme gücüne sahip olduğunu işaret etmektedirler. Kişilerin kendi inanç ve ideolojilerine yakın kaynaklardan gelen haberlerden kuşku duymazken, farklı inançlara ve ideolojilere sahip kaynaklardan gelen açıklamaları daima şüpheyile karşılamaları ve bu tutumun normalleşmesi ve yaygınlaşmasının, bu kutuplaşmanın toplumsallığı parçalayan ve toplumun varlığını tehdit eden bir beka sorunu olduğunu göstermektedir. “Bilime güvenin” şiarına karşın tanıdıklara ve mensup oldukları topluluğa güvenmenin tercih edilmesi, bilimsel bilgiye itibar etmenin ülkemizde halen ciddi bir sorun olma özelliğini koruduğunu göstermektedir. Bu küresel salgın sürecinde tekrarlandığı üzere, dini refleks genelde, toplumun bazı kesimlerini felâketlerden sorumlu tutmakta, ancak bu refleksin aynı zamanda yaşanan felaketi anlama, anlamlandırma ve özellikle de çözümü konusunda da çaresizlik hali içerisinde olduğu belirtebilir. Öte yandan bu dönemde, yaşanan süreci anlamak, anlamlandırmak ve bu sorunu çözmek potansiyeline sahip olan bilim alanının ciddi anlamda öne çıkmasına karşın; önceki salgın ve afet sonrası dönemlerindeki deneyimlerin bilime gereken önem ve değerin verilmediğini göstermesi durumunun da akılda tutulması gerekmektedir.

Pandemi döneminde sosyal medya kullanıcılarının dezenformasyona maruz kalma, komplo teorilerine inanma, haber kaynakları tercihleri ve siyasi/ideolojik kimlikler arasındaki ilişkinin tespitine yönelik yapılan bir araştırmada (n: 1319) katılımcıların salgına yönelik haber alma kaynakları olarak daha çok internet ve sosyal medya kanallarına başvurduğu, komplo teorilerine (en sık paylaşılan: Koronavirüsün laboratuvarında üretildiği iddiasına) inanma eğiliminde oldukları, Facebook kullanan kişilerin Twitter kullananlara nazaran komplo teorilerine daha çok inandığı, hükümete güven düzeyi ile komplo teorilerine inanma arasında pozitif anlamlı bir ilişki olduğu, komplo teorilerine inanma düzeyi ortalaması en yüksek kimliklerin muhafazakar/dindar, milliyetçi ve ulusalcılar oldukları, komplo tutumu en yüksek eğitim grubunun ilköğretim mezunları olduğu ve eğitim düzeyi yükseldikçe bu oranın düştüğü ve 25-44 yaş arasındaki erkek bireylerin daha sık komplo

teorilerine inanma eğiliminde oldukları görülmüştür (Akyüz, 2021). Salgın sürecinde internet üzerinden yapılan bir başka çalışmada ise katılımcıların salgın sürecinde bilgi ve haber alma kaynaklarının neler olduğu ve komplo teorilerine tutumlarının tespitine çalışılmıştır. Buna göre katılımcıların %82'si insanları genel olarak güvenilir bulmadığını, yüzde 70'i insanları kendi çıkarlarından başka bir şey düşünmeyen varlıklar olarak gördüğünü belirtmiş ve araştırmada güven duygusu ile komplo teorilerine inanma arasında ters orantılı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Eğitim düzeyi yükseldikçe bireylerin komplo teorilerine inanma eğilimlerinde azalma olduğu, ancak lisansüstü eğitim düzeyine sahip her dört kişiden birinin de komplo teorilerine inanma eğiliminde oldukları görülmüştür. Diğer yandan düşük gelirli grupların, 24 yaş altı gençlerin ve işsizlerin komplo teorilerine inanma düzeylerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt, 2020). Burada bilgi ile ilişkimiz açısından en önemli soru toplumların neden bilimsel açıklamalar yerine komplo teorilerine inandığı sorusudur. Komplo teorilerinin, önyargılarımız gibi, dünyayı anlamlandırma da bir kolaylık sağladıkları için, özellikle içinde bulunduğumuz küresel salgın dönemi gibi bunalım veya felaket dönemlerinde kendini suçlamaktan ve sorumluluk almaktan kaçınma ve bilgiye kolay ve kestirme yoldan ulaşma gibi eğilimlere cevap verdiği için ve verebildiği oranda da talep gördüğünü söyleyebiliriz (Işık ve Acar, 2021). İnsanların, küresel salgın gibi, kendi bilgi ve deneyimlerine başvurarak açıklayamayacakları düzeyde bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında, "hakikat ile şekil olarak hakikatin bütün özelliklerini taşıyan bir akıl yürütmeye bağlı hakikatsi" yi ayırt etmeleri güçleşmekte ve olan biteni kolayca anlamlandırmak için komplo teorilerine inanmayı yeğlemekte ve bilgi eksikliği ile birlikte yaşanan belirsizlik durumu komplo teorileri için son derece uygun bir ortam yaratmaktadır (Sayın, 2020: 168). Yarattıkları, hiçbir kanıtı dayandırmayan keyfi bilgilerle komplo teorileri, başka süreçlerde olduğu gibi, dünyada şu an yaşanan bu süreçle ilgili olarak da olan bitenleri anlamamıza ve doğru bir biçimde yorumlamamıza engel olan tutumların başında gelmektedir. Hakikat ve illüzyon arası bir yerde olduğunda sağlıklı bir şekilde muhakeme ve karar alma yeteneği kaybolduğu için, bilimsel-rasyonel tutumlar zaman zaman ilgi görse de, askıda kalmakta olduğu gibi, yaşadığımız hayatın dili de giderek kabalaşmaktadır (Atalay, 2020).

Dünyanın bilgi ile ilişkisi sorunu, başka bir deyişle bilimsel ve düşünsel çalışmalara mı yoksa komplo teorilerine ve inançlara mı itibar edeceği sorusu korona sonrası dönem için de hayati öneme sahip bir konudur. Belirsizlikten dolayı bilgiye duyulan açlığı bilime duyulan ilgi ve güven olarak yorumlamak aşırı iyimser bir yorum olur. Burada düşünce üretmek için tercih edilmesi

gereken bilgi türünün bağımlı düşünceye karşı bağımsız düşünce olduğunu söyleyebiliriz.¹¹ Bu bağlamda bağımlı bilme, düşünme ve davranma biçimlerine karşı bir ifade ve iştirak kültürü yaratmak için çaba göstermek gereğinin ortaya çıktığını ve bu çerçevede bilgi ve bilim aktarımı ve iletişimi başta olmak üzere iletişimin önündeki engelleri kaldırma ve iletişimi özgürleştirme ve iletişimin tahrif edilmesine engel olma ihtiyacının giderek çok daha fazla önem kazandığını söyleyebiliriz. Salgın sürecinde bilimsel bilgi eşliğinde salgına çare bulunabileceği konusunda geniş bir mutabakatın oluştuğunu söyleyebiliriz. Diğer yandan bu mutabakat üzerinden evrensel ve kalıcı bir çözümün sağlanması noktasında, inançlar ve duygularımızdan ziyade akıl ve bilimin yol göstericiliğine başvurmanın bir gereklilik/zorunluk niteliği taşıdığı da söylenebilir.

Nasıl Bir İletişim: İnsani İletişimin Artan Önemi

Küresel salgın süreci sağlık disiplinlerine paralel sosyal bilimlerin, özellikle de iletişim çalışmalarının da giderek artan bir öneme sahip olacağını göstermiştir. Küresel salgın dönemi birçok iletişim biçimini askıya almış veya sınırlamış ve bunu salgın riski nedeniyle meşrulaştırmıştır. Ancak bu gelişmeler insanların iletişim ve temas hakkında düşünmesi ve sorgulaması sonucunu doğurmuştur. Agamben (2020c), küresel salgını ile mücadelede dehşet verici sahnelerin yaşandığı İtalya'dan yazdığı ve "insanlık ve barbarlık arasındaki eşliğin aşıldığını" iddia ettiği kısa yazıda "riskin açıkça belirlenememesinden dolayı" insanların bir başına ölmesine ve ölümlerin cenaze törenleri gerçekleştirilmeksizin yakılmasına, hareket özgürlüğünün, dolayısıyla arkadaşlık ve aşk ilişkilerinin askıya alınmasına razı olunmasına, işaret etmekteydi. Bugün sosyal mesafe almanın sevdiğimizimize ve birlikte yaşadığımız bütün insanlara duyduğumuz saygının gereği olarak göstermiş olduğumuz dikkat ve özen olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, Agamben'in isyanı haksız ve temelsiz bir isyan olmadığı gibi, karantina sonrasında da devam etme ihtimali yüksek olan bu istisna halinin "muhtemel sonuçları" konusunda uyarıları da yersiz değildir. Küresel salgının iletişim kurma biçimlerimize yapmış olduğu müdahalenin kalıcı olması, başka bir deyişle, istisna halinin rutine dönüşmesi riski mevcuttur.¹² Burada Agamben'in çalışmalarında öne sürdüğü salt hayatta kalma ve hayatı kendimiz biçimlendirme arasındaki ayrımı hatırlatmakta yarar var. Küresel salgın ile birlikte biyolojik var kalma ve hayatta kalma adına hayatı salt hayatta kalmak için insanı insan, toplumu da toplum yapan aşklarımızı, dostluklarımızı, inançlarımızı ve haklarımızı dolayısıyla dayanışma ve bir toplum olmayı feda edip, tüm bunlardan vaz mı geçeceğiz sorusunun merkezinde iletişimsel eylemlerimiz ve ritüellerimiz vardır. Kısaca asıl olan her şeye rağmen hayatta kalmak mı, yoksa bir insan

ve toplum olarak içinde yaşayacak olduğumuz gelişkin bir uygarlık mıdır sorusu, içinde yaşadığımız dönem ve gelecek için, kilit önemde bir sorudur. Yalıtılmış, temassız ve insanların insani becerilerini, habituslarını kaybetme riski ile karşı karşıya kaldığı bir yaşama biçimi, başka bir deyişle temassız iletişim savunulabilir bir düşünce değildir. Salgın sürecinin getirdiği yaşam biçimimizdeki değişikliklerin kalıcı olması insanlar ve topluluklar ve toplumlar arası ilişkilere kalıcı hasarlar verme potansiyeline sahiptir. Kamusal alanlarda sosyal mesafeyi sağlayacak tedbirlerin kalıcı olması kamusal alanlara ve toplumsal yaşam biçimlerine önemli değişiklikler getirecek gibi görünmektedir. Uzaktan eğitim süreçlerinin yaygınlaştırılması çabasının ardından, uzaktan sağlık, uzaktan aşk, uzaktan dostluk, temassız ve mesafeli bir yakınlık (!) gibi uygulamaların kalıcı hale dönüşmesi durumunda, bu gelişmeler insanların yaşamlarını katlanılmaz bir yoksulluğa ve yoksunluğa dönüştürebilir.

Temel hak ve özgürlüklerin korunduğu ve geliştirildiği daha adil bir dünyanın kurulabilmesi noktasında medya alanında gelecek için bir imkân ve alternatifi temsil eden "Yeni Medya" alanını, yarattığı özgürlük ve eşitlik yanılsaması başta olmak üzere (Özdemir, 2012), bütün handikaplarına ve dezavantajlarına rağmen, demokratik ilerlemeler kaydedebilmek kaydı ile büyük bir imkân alanı olarak tanımlamak mümkündür.¹³ Dijital dünyada var olmak ve sesini duyurmanın mümkün olmadığı ve dijital medyanın da geleneksel medya gibi total bir eğlence ve ticaret alanına dönüşmesi durumunda, düşüncelerimiz ile birlikte en temel haklarımızı ve özgürlüklerimizi savunabilmenin gittikçe zorlaşacağı bir yapıyla karşı karşıya kalacağımız açıktır. Dolayısıyla dijital medyanın gelecek için en yoğun toplumsal ve politik mücadele alanı olacağı öngörülebilir. Ancak dijital alanın da devletler ve şirketlerin yer aldığı politik ve ekonomik güçlerin egemenliği altında olması ve sistem dünyasının hayatımızı tahakküm altına alması durumu, dijital alanın bir kamusal alan olarak işlev görmesinin önündeki en büyük engel olarak nitelenebilir. Diğer yandan bu alan da ticari ve politik yönlendirmelerin yeni merkezi olma yolunda giderek genişleyen bir yol kat etmektedir. Her şeyden önce internet erişimi, ticarete konu olmaktan çıkarılıp ve bu alanda ticaretin tekelleşmesine engel olunarak, tıpkı eğitim ve sağlık hizmetleri gibi, kamusal bir hak ve kamusal bir hizmete dönüşmelidir. Kamusal iletişime erişmek bir insan hakkıdır ve bu hakkın devredilemeyeceği ve ticaretinin yapılamayacağı bir insan hakları ve yurttaş hakları ilkesine dönüştürülmelidir. Bu bağlamda, iletişim hakkı ve özgürlüğü meselesi insanlığın geleceği açısından kilit önemdedir. İletişimi denetleyebilmek yönetici sınıflar ve kesimler açısından büyük önem taşıırken, iletişim hakkını ve kişilik haklarımızı güvence altına

almak ve tahrif edilmemiş ve demokratik bir iletişimel/kültürel toplumsal ortama sahip olabilmek yönetilen kesim ve sınıflar, başka bir deyişle, sıradan insanlar için, kısaca insanlık için bir beka sorunudur. Otoriter bir denetim ve gözetim toplumu içinde yaşamak zorunda kalarak böylesi bir toplumda hayatta kalma stratejileriyle yaşamı sürdürmeye çalışmak ile özgürlükçü, eşitlikçi ve adil bir dünyada barış içinde bir arada yaşamak seçenekleri arasında sürecek mücadelenin aynı zamanda insanlığın bekasını doğrudan ilgilendirdiğini de söylemek gerekir.

Sonuç Yerine: Öneriler

Küresel salgın sonrası dönemde bir *kişilik ve insan hakları* devrimi ihtiyacının, insanlığın en öncelikli ihtiyacı olduğunu söyleyebiliriz. Özgürlükçü ve eşitlikçi bir toplumda yaşayabilmek için öncelikle yapılması gereken şey bir kişilik ve iletişim hakları devrimidir. Kişilik ve iletişim haklarımız bir insan ve yurttaş hakkı olarak güvence altına alınmadan, otoriter yönetimlere karşı mücadele edebilmek ve insan sağlığına virüsten daha çok zararlı olan ve toplumun güvenlik adına seferber edilmesi yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılan küresel faşizm salgınına karşı mücadele edebilmek pek mümkün görünmemektedir. Karadut'un işaret ettiği gibi (2020: 128) “yeni iletişim teknolojileri ile devletlerin yurttaşlarını kontrol etme kapasitesi ve/veya özel hayata müdahale olasılığı bugüne değin olmadığı kadar artmıştır. İnsan hakları bahsedilen dengesizliğin uçuruma dönüşmemesine yönelik en önemli garantidir”

İnsan hakları çerçevesinde *iletişim hakkı ve iletişim özgürlüğü* olgularının önümüzdeki dönemde giderek artan bir öneme sahip olacağı görülmektedir. Güvence altına alınması gereken insanın yaşama hakkı ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere, bütün temel hak ve özgürlüklerle birlikte, artık günümüzde ihtiyaç haline gelen en temel hak ve özgürlüklerden biri de, her boyutuyla iletişime erişim hakkı ve özgürlüğüdür olup, iletişim hak ve özgürlüğü meselesi, artık yaşamımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen internet alanlarını da kapsamak durumundadır. Bu alanda güvenlik, değerlerin ve kültürün korunması veya başka nedenlerle gerçekte mevcut düzeni korumak adına yapılan kısıtlamalar ve yönlendirmeler karşısında internet erişimi konusunda küresel düzlemde yapılacak olan değişikliklere ihtiyaç vardır. Bu çerçevede teknolojinin egemen devletlerin ve küresel şirketlerin denetiminden çıkarılarak, küresel sivil toplumun denetimine alınacağı bir süreci başlatmak tarihi bir sorumluluk olarak görünmektedir. İnternet erişimi ve yönetimi ulus-üstü sivil kuruluşlar tarafından üstlenilmeli ve hiçbir egemen devletin, politik kararlarla internet erişimini kısıtlamasına ve insanları internet erişiminden yoksun bırakmasına imkân verilmemelidir. İletişim hakkı evrensel bir insan

hakkıdır ve insan hakları ihlalleri ulusal veya değil egemenlik söylemi ile, hele ki ticari kar ve çıkar söylemi ile haklı ya da mazur gösterilemez. Dünyada yaşayan tüm insanların bekası için iletişim hakkını hızla ve çok açık bir biçimde bir temel insan hakkı haline dönüştürmek için yoğun bir mücadele vermek etik ve politik bir sorumluluktur.

Teknolojinin gelişimi ile birlikte kişisel verilerin korunması artık yerel/ulusal bir mesele olmaktan çıkıp, ulus-üstü bir nitelik kazanmıştır. Dijital dünyanın dışında kalmanın neredeyse giderek imkansızlaştığı günümüz dünyasında gücü elinde tutanların ellerinde tuttıkları teknolojik güç ile, Jeremy Bentham'ın hayal bile edemeyeceği türden, dijital bir panoptikon inşa edebilme kudretine erişmeleri dünyada yaşayan tüm insanların özgürlüğü ve esenliği açısından bertaraf edilmesi gereken ciddi bir tehdit olarak görünmektedir. Dolayısıyla, sanal takip sistemlerine karşı mahremiyetin ve bununla birlikte kişisel verilerin korunması, egemen devletler, şirketler ve Çok Ülkeli Şirketler dahil olmak üzere, herkese karşı, çok katı yaptırımlar ile birlikte bir suç olarak tanımlanmak suretiyle, evrensel bir güvenceye kavuşturulmalı ve kişilik haklarımız güvence altına alınmalıdır. Dolayısıyla otoriter yönelimler karşısında kişilik haklarının ve mahremiyetin korunması temel bir önceliğe sahiptir. Kişilik ve iletişim haklarımız güvenceye kavuşturulmaz ise, ifade özgürlüğü boş bir söz olmaktan öteye gidemeyecektir. Burada sözü edilen ifade: iletişim özgürlüğü kavramı başkaları adına konuşanların ifade ve iletişim özgürlüğü değil, her insan tekinin ifade/iletişim özgürlüğüdür. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz özgürlük "basın özgürlüğü" kavrayışı ile sınırlı değildir. İnsanların ifade ve iletişim özgürlüğü insan olmalarının tamamlayıcı bir parçası olup, ifade/iletişim özgürlüğünün kısıtlanmakta olduğu bir toplum aynı zamanda insanların bağımsız, özgür ve özerk birer birey olmalarının önünde en ciddi engeli teşkil etmektedir.

Sistem dünyası yaşam dünyalarımızı tahakküm altına alıp sömürgeleştirirken, bunu gerçekleştirmek için insanlar ve toplumlar arasındaki iletişimi tahrif etmektedir. İletişimi bu tahrifattan kurtarabilmek, yasakçı yöntemleri savunmaktan ziyade iletişim hakkı ve özgürlüğünün sınırlarını genişletmek ve geliştirmekle mümkündür. Yaşam dünyasının sistem dünyasının tahakkümünden kurtulduğu ve dijital eşitsizlikler başta olmak üzere bütün söz söyleme eşitsizliklerinin ortadan kaldırıldığı ve her insan tekinin düşüncelerini özgürce ifade edebildiği bir toplumsal-kültürel ortama acil ihtiyacımız vardır.¹⁴ Bu özgürlük kişinin kendi hayatını özgür iradesi ve bilinciyle yönlendirebilmesi anlamında etik özgürlük ve başkalarıyla birlikte toplumsal yaşamı demokratik olarak yönlendirebilmesi anlamına gelen politik

özgürlüklerle doğrudan ilgilidir (Silier, 2016: 75-77). Dolayısıyla buradaki ifade ve iletişim özgürlüğü başkaları adına konuşanların (politikacılar, köşe yazarları vb.) ifade ve iletişim özgürlüğünü değil, iletişime katılmakta herkesin eşit hakka sahip olduğu bir ifade ve iletişim özgürlüğünü işaret etmektedir.¹⁵ Sorun toplumun özgürleşmesi sorunu olup, iletişim özgürlüğü olmadan toplumun özgürleşmesi ve bu özgürlüğünü kullanabilmesinin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Özgürlük vazgeçilmez bir değerdir ve özgür olmaktan özgürce vazgeçmek ve araç olmayı kabullenmek özgürlüğe dâhil edilemez. Basın özgürlüğü insanların düşünce ve ifade hürriyetine katkıda bulunduğu, bunun önünü açmaya yaradığı ölçüde değerlidir ve bundan ayrılmaz bir biçimde genel bir özgürlük kavramıyla birlikte düşünülmelidir. İletişim özgürlüğü ise özgürlüklerin eşit dağıtıldığı ve oluşturdukları bir toplumun asli unsurları olarak herkesin söz hakkı eşitliğine sahip olduğu bir toplumda mümkündür (Dursun ve Özdemir, 2019:95).

Öte yandan yüksek teknoloji ile birlikte erişmiş olduğumuz hız ve bu hızın derecesi ve niteliği önümüzdeki dönemde üzerinde dikkatle durulması gereken bir sorun olarak görünmektedir. Dijital dünyanın ulaştığı hız ile reel dünya arasında giderek artan bir uçurum bulunmaktadır. Sanal dünyada düşlerin ve hızın bir sınırı yokken ve tüm kullanıcıları bir eşitlik ve özgürlük yanılsaması içinde her şeyin mümkün olduğu yanılsamasına kapılıp yaşar iken, reel dünyada işler böyle yürümekte ve sanal dünyada hızın maksimum sınırlarında yaşayanlar önemli motor becerilerini bile kaybetmektedirler. Dijital ile gerçek dünya arasındaki bu hız uçurumuna çare bulmak için düşünen insanların harekete geçmesi ve gereksiz bir sürü projeye emek ve zaman harcamak yerine, bu soruna çare bulmak konusunda düşünceler geliştirmeye çalışmaları gerekir. Siber âleme kendini kaptıranların büyük bir hızla ve dur durak bilmeden, neredeyse her şeyin mümkün olduğu sanal dünyadan reel dünyaya geçerken travmatik düş kırıklıkları yaşamaları, hatta yaşadıkları hayatın bizzat kendisinin travmatik hale gelmesi kaçınılmaz çok zor bir son olacak gibi gözükmektedir. Bunu önlemenin yolu reel hayatın hızlandırılması değil, yaşadığımız hayatın yavaşlatılmasıdır. Korona sonrası dönemde kurgu-plan-strateji eksenli değil iletişimsel etkinlikler eksenli olan, hayatın kendiliğinden akışının geliştirilmesini teşvik edici çalışmaların yapılması bir insani ve toplumsal ihtiyaç olarak görünmektedir.

Salgın bunun derecesini artırmış olsa da içinde yaşadığımız yalıtılmışlık, yalnızlaşma ve temas yoksunluğu sadece küresel salgının bir sonucu değildir. Siber alemde yaşamaya başladığından beri gerçek dünya ile ilişkisini kesen veya en azından ilişkisini maslahatgüzarlık seviyesine indirenlerin yaşadıkları

çevre ve doğa ile yabancılaşmaları kaçınılması çok zor bir yaşama gerçeği haline dönüşmektedir. Doğa ile birlikte diğer insanlar ile temasını kaybeden, insanların çevrelerine yabancılaşmaları yaşamlarımıza yapaylığı getiren bir sonuçtur. Doğayla teması yitiren insanlar, bu teması yitirdikleri için giderek yapay bir zekaya sahip robotlar haline dönüşme tehlikesine maruz iken, aileleri ve en yakın dostları da dâhil olmak üzere, doğaya ve tüm canlılara yabancılaşmaktadır. Başlıca doğa, bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere, tüm canlılarla temas etmek hayati öneme sahip bir konudur ve küresel salgın süreci bunun vazgeçilmez bir öneme sahip olduğunu bizlere göstermiştir.¹⁶ Bu nedenle, temassız bir yaşamın övgüsü ve savunusu yapılmasının tam tersine, insanların birbiri ile iletişimi ve temas etmesinin hayatın özünü/yaşam dünyasını oluşturduğu gerçeğinden hareketle, hayata dair her tahayyül ve tasavvur da iletişim/ilişki ve temasın önemi göz ardı edilmemelidir. "Radikal bir değişim ihtiyacından bahsedenler" ve böylesi bir dönüşüm için mücadele edecek olanlar, temasın hayatiliği ve zaruriliğini hesaba katmalıdır. Bu yüzden dayanışma, tumturaklı bir söz veya slogan olmasının ötesine geçerek realitede gerçek kılınmalıdır ki, sorumluluk bilinci ve işbirliği yapma zaruretinin yanı sıra, böylesi bir dayanışmanın temassız sağlanabilmesi de mümkün değildir (Başaran, 2020). Temassızlık ve toplumsal yalıtım olağanüstü halin getirdiği bir durumdur ve bu istisna kural haline dönüşüp, kalıcı bir yaşam biçimine dönüşmemelidir. Çünkü insan iletişim kurarak ve işbirliği yaparak hayatını sürdürebilen ve dünyayı bu yolla dönüştürebilen bir varlıktır.¹⁷ Chomsky'nin (2020) de işaret ettiği gibi "toplumsal yalıtımın üstesinden ancak toplumsal bağların mümkün olan tüm yollar ile yeniden oluşturulması ile gelinebilir" ve dayanışma ve birlikte hareket ve etkileşime açıklık bu çerçevede merkezi bir öneme sahiptir. İnsanlığın bekasını korumanın yanı sıra onurlu bir hayat sürebilmek için karşılıklı dayanışma, işbirliği ve yardımlaşmanın sağlanabilmesi gerekir ve insanlar ancak bir araya gelerek mevcut sorunlarını çözebilmeleri ve temel hak ve özgürlüklerini ve bununla birlikte haysiyetlerini korumak ve geliştirmek için birbirleri ile iletişim kurarak çabalarını genişletebilir ve derinleştirebilirler. Eşit ve özgür bir topluma yönelik bir değişim/bir dönüşümden yana olan müelliflerin de işaret ettiği gibi, dünyayı değiştirmek için önce anlamak sonra da bu anlamları ortak kılma sonucunda¹⁸ bir araya gelebilen insanlar değiştirebilirler. Dolayısıyla, bireysel fark ve rekabet söylemlerine kulak vermekten ve bir eşitlik ve özgürlük yanılması içinde birey olarak her şeyi değiştirmenin mümkün olduğu söylemlerine kapılmak yerine, ortak aklı, biraradalığı, işbirliğini ve dayanışmayı dile getirenlere kulak vermeliyiz (Taburoğlu, 2020). Öte yandan her radikal değişim bir düşünce reformunu ön-gerektirdiğinden insanlık odaklı bu düşünce reformuna, tüm dünyada "eğitimi yeniden-eğitimden geçirme politikası eşlik

etmelidir” (Morin, 2021: (64). Bu değişim çabasının ortak mülkümüz olan dünyada birlikte yaşadığımız bütün insanlara karşı duymamız gereken etik bir sorumluluk duygusu olduğunu ise hatırlatmamıza ise gerek yok sanırım.

Son Söz: İnsanın Haysiyeti ve Haysiyet Mücadelesi

Bu son salgını yalnızca “bir salgın” olarak değil, iklim krizi ve çevre sorunları, kısaca bir bütün olarak insanın dünyaya verdiği zarar bağlamında tartışmak gereklidir. Küresel pandemi süreci bize doğayı ve kendimizi yıkıma uğratmamızın eşiğinde olduğumuzu göstermiştir. Bu bağlamda insan türünün bekasının tehdit altında olduğunu ve karşı karşıya kaldığımız güncel sorunun ötesinde eşitlikçi ve özgürlükçü bir değişime zorunlu ve acil bir yönelimin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Sürdürülebilirlik için insanlığın önünde geniş bir tercihler silsilesi yoktur. Ya var olan düzenin sürdürülmesini ya da toplumsal bir bütünsel varoluş ve yaşam formunu tercih edeceğiz. İnsan doğasının iç bağının kopması ve insanın varlık bütünlüğünü kaybetmesi tehlikesi karşısında akıl ve doğa arasındaki ikiliğin de kapatılması gerekiyor. Özerk ve özgür bir varlık olarak bütünsel insanı amaçlayan bir perspektife ihtiyacımız vardır. İnsan ve doğa bütünlüğü için cennete gidişi vaat eden ve bu vaat nedeniyle insanları kayıtsızlığa iten dinler ve ideolojilerin yerine bize yeni bir çağrıya ihtiyaç vardır ve bilim adına da olsa, düşünsel basitliklerin ve her şeyi retoriğe indirgeyip yozlaştırma eğiliminin ve bilginin içeriğini küçümseyip sadece üsluba ve kabiliyete değer vermekteki inatçı ısrarın ve benzerlerinin yeni bir çağrının içerisinde yeri olmamalıdır. Günümüz dünyasında egemen olan insan ve iletişim anlayışı aşağılamaya dayalı, hiyerarşik/asimetrik ve nesneleştirici bir iletişim anlayışı olup, bu insan ve iletişim anlayışı, başkalarını nesneleştirilen ve üzerlerinde tahakküm kurmaya dayalı eşitsizlik üzerine kurulu bir toplumun sürdürülmesine işaret etmektedir. Buna karşılık insan haysiyetine dayalı bir insan ve iletişim anlayışı ise, eşitlik ve özgürlük temelli olup, özgürleşimci bir çizgiye sahiptir ve eşitliğe ve özerk bireylere/öznelere dayalı bir iletişimi işaret eder. Bu özneler arasında eşitliğe dayalı olan ve özgürleşim ve insanlık potansiyelini artırmaya yönelik bir iletişim anlayışıdır. Yaşanmamış bir yaşamdan kaynaklanan korku ve şiddete karşı yaşamı savunmamız ve gerçek ya da simgesel tüm tahakküm biçimlerine karşı mücadele etmemiz gerekiyor. Dolayısıyla bu süreçte aşağılamaya dayalı bir tahakküme karşı, eşitlik ve özgürlüğe dayalı bir özgürleşimci düşünceden yana, kısaca hiyerarşik şeref düzenine karşı, insan haklarına dayalı haysiyet ile karşı koymak ve haysiyetimiz için direnmek hayati bir önem taşımaktadır. Daha özgürlükçü, eşitlikçi ve adil bir dünya kurulabilmesi için verilecek olan mücadelenin bir zemininin olabilmesi için de kişilik ve iletişim haklarında ilerleme kaydedebilmek hayati bir öneme sahiptir ve

bu insanlığın beka sorusunun en önemli parçalarından birisidir. Kişilik ve iletişim hakları konusunda müspet ya da menfi gelişmelerin dünyanın geleceği için belirleyici olacağı görünmektedir. Bu alanda müspet gelişmeler kaydedilemez ise dünyanın geleceği için umut beslemenin de, bunun için mücadele edebilmenin de bir zemini kalmayacağını söyleyebiliriz. Burada da, tıpkı çevrenin korunması için yapıldığı gibi, ciddi bir evrensel direniş hattı örgütlenmeli ve kurulmalıdır. İnsan haysiyetini korumak için tüm alanlarda direnmek gerekmektedir. Burada yenmek ya da yenilmek vazgeçilmez bir önemde değildir. Vazgeçilmez olan haysiyetimizdir. Haysiyetin şiarı “gene dene, gene yenil, daha iyi yenil” dir. Bu yüzden haysiyet yenilebilir ama mağlup edilemez. Onun mağlubiyeti ancak kişinin haysiyetini yitirmesi ile mümkündür.

DİPNOTLAR

- 1 1755 yılında Portekiz’in başkenti Lizbon’da yaşanan tarihin en yıkıcı depremlerinden Lizbon depreminin Avrupa tarihini tümüyle değiştiren bir sarsıntı olduğunu hatırlayabiliriz. Kutsal bir gün olan Azizler Günü’nde meydana gelen bu depremde, kiliselerin ve katedrallerin tümüyle dolu olduğu bu günde birçok kişi çöken binaların altında kalarak can vermiştir. Deprem ve ardından yaşanan felaketler silsilesi depremlerin Tanrı’nın bir cezalandırma yöntemi olduğunu düşünen dindar Lizbon halkı için kabul edilmesi güç bir durum olmuştur ve nihayetinde birçok dindar Portekizli dini inançlarını sorgulamaya başlamıştır. Bütün dini törenlere, ibadetlere rağmen yıkıcı afetleri bir günde yaşayan Portekizliler, anlamlandıramadıkları şeyin işin bilimsel boyutu olduğunu fark etmişlerdir. Ekonomi çökmüştür. Fakat bütün bunların sonucunda felsefi ve bilimsel aydınlanmalar Avrupa’nın düşünce yapısını köklü bir değişime uğratmıştır. Tüm tepkilere rağmen afetlerin dinle değil bilimle açıklanabileceğini dile getirenler, düşünen ve sorgulayan bir toplumun bu kadar büyük bir yıkım sonucunda aydınlanma sürecine katkıda bulunabileceğini, özgürlükçü ve eşitlikçi yönde bir dönüşüm yaşanabileceğini gösteren iyi bir örnektir.
- 2 Küresel salgın süreci bize yanlış bir hayat içinde olduğumuzu göstermiştir. Bora’nın da işaret ettiği gibi, (2020) hayatımızı alt üst eden bu virüsün “olağanüstü tüketim endüstrisinin çılgınca, ölçsüz ve manasız işleyişinin, dünyanın talan edilmişinin sonuçları”ndan biri oluşudur ve bu böyle devam ederse, birçok düşünen insanın işaret ettiği gibi, bu türden afetler, belki de daha beterleri ile karşılaşmamız çok güçlü bir ihtimal olarak görünmektedir. Tanıl Bora (2020b) Korku, başlıklı yazısında, bu yanlış hayata devam etmemiz durumunda, bu afetin ve devamının gelmesinden

korku duymamızın son derece olağan ve hatta olması gereken bir korku olduğunu işaret etmektedir.

- 3 Düzeninin devamlılığı (bekası) açısından tehlikelere, tehditlere karşı birtakım tedbirler (önlemler) almak icap etmektedir meyanındaki sözler sıkça duymaya alışık olduğumuz sözlerdendir. Güvenlik için bu çerçevede alınan tedbirlerle insanların söz söyleme ve eylem özgürlüklerinin kısıtlandığını da biliyoruz. Beka sözcüğü bir toplumun varlığını sürdürmesine yönelik tehditleri işaret etmesine karşın, gerçekte kastedilen kurulu düzenin sürdürülmesi olup bu söylem kurulu düzenden yana olanların en temel söylemlerinden biridir (Bkz. Özdemir: 2016:68).
- 4 Salt hayat (zoe) ve ona biçim verilerek ortaya çıkan bir hayat (bios) arasında ayırım yapan Agamben'e göre, kapitalist üretim ve yaşam biçiminin temelinde yatan hayat insanların haklarının/kültürünün bağını kopartan ve bu şekilde hayatın çıplak/biyolojik hayata indirgenebilmesine cevaz veren bir ayırım vardır ve bu ayırımı ortadan kaldırmadığımız sürece, uygarlığımız sürekli bir olağanüstü/istisna hal tehdidi altındadır. Korona sonrası dönem ile ilgili yapılan tartışmalarda temel soru da güvenlik gerekçesiyle meşrulaştırılan ve salt hayatta kalmak için rıza göstereceğimiz ve/veya destekleyeceğimiz bir denetim toplumunda mı yaşayacağımız ve böylece saldırganlık ve şiddet temelli uygarlığın devam mı edeceği, yoksa özgürleşimci ve eşitlikçi bir çizgi çerçevesinde biçim vereceğimiz yaşamak ve yaşatmak temelli bir uygarlığa doğru mu ilerleyeceğiz sorusu etrafında dğümlenmektedir.
- 5 Anan & Başaran, 2020
- 6 1999 Deprem deneyimi bize, insanların bir süre kendi yanlış hayatlarını sorgulayarak yaşam içerisinde neyin önemli olduğuna odaklandığını, ama bunun uzun sürmediğini, kısa süren bir farkındalık, aydınlanma ve dayanışma sürecinden sonra herkesin eski alışkanlıklarına geri dönmeyi tercih ettiğini göstermiştir. Bu da salgın sonrası aydınlanma ve dayanışmanın güçleneceği beklentisi içinde olanları düş kırıklığına uğratmaktadır.
- 7 Vurgu bize aittir.
- 8 Karşı gözetim stratejileri, kurumsal güç asimetrisine karşı meydan okuyan ve gözetim teknolojilerinin kasıtlı ve taktiksel olarak kesintiye uğratılması ve zayıflatılması noktasında ortaya konulan bireysel karşı

koyuşlar ve eylemlilikler bütünü olarak tanımlanabilir (Monahan, 2006: 515).

9 Bkz. Oxford Languages, 2016. Alpay, 2020, s.162-163.

10 Bkz. Hürriyet, Korona Rehberi, 5 Nisan 2020. Cumhuriyet, Koronavirüs (Eki), 5 Nisan 2020.

11 Bağımlı bilgi ve düşünce ile içinde yaşanılan kültüre ve normlara (kültürel normlara) dolayısıyla ahlaka ve inançlara dayalı ve bunların dışına çıkamayan, önyargılarla bitişik, toplumsal düzenin korunması ve sürdürülmesi için "gerçeğin ve davranışın rasyonalize edilmesine" (Foucault, 2017:215-216) dayalı bilgi ve düşünceyi, bağımsız bilgi ve düşünce ile de yerel, kültürel ve ahlaki sınırlandırmalardan bağımsızlaşmış evrensel ve etik temelli, özgür düşünmeye dayalı bilgi ve düşünce biçimlerini kast etmekteyiz.

12 İstisna halinin kurala dönüşmesi için, "önce güvenliğin tehdit edildiği bir durumun yaratılması ve olağanüstü yetkilerin uygulanmaya başlanması, bunların zamanla ilk çerçevelerinin dışına taşması, bu taşmanın zamanla haklı ve meşru kılınması ve gündelik işleyişin bir parçası haline gelmesi" söz konusudur. "Böylece istisna kalıcı hale getirilir ve kural olur" (Bkz. Şanlı, 2019: 73).

13 "Yeni Medya" alanında yapılan birçok araştırmada özellikle genç arkadaşlar tarafından radikal medya ve alternatif medya alanında çok iyimser yorumlar yer almakta ve büyük beklentiler seslendirilmektedir. Bu iyimser beklentilere karşı ihtiyatlı bir iyimserliğin yanında olduğumu ve dijital medya ile birlikte büyük bir dönüşüm yaşandığına veya yaşanacağına ilişkin iyimser değerlendirmelere katılmadığımı altını çizerek belirtmek istiyorum. Post-truth tartışmaların da işaret ettiği gibi, günümüzde en önemli sorunlarımızdan biri doğruyu yanlıştan ayırt edememe sorunudur ve demokratik tartışma ve iletişim için barındırdığı büyük potansiyele/ imkana karşın dijital medya, şu anki haliyle, bu sorunun bir çözüm yeri olmak bir yana, bu sorunun en önemli parçalarından birisidir. Burada sahip olunan potansiyel ile somut gerçeklik birbirine karıştırılmamalıdır. İhtiyacını duyduğumuz şey hedef tahtasına koyularak itibarsızlaştırılmaya çalışılan rasyonalite, bilim ve nesnel gerçeklik anlamında hakikattir.

14 Sistem dünyası ve yaşam dünyası ayırımı için Bkz. Habermas, 1996.

Sayfa: 713-720 ve 623-633.

15 “Başkası adına konuşmak onu yok saymak, onun yerine geçmektir; varlığını onu küçümseyerek, aşağılayarak sürdürmektir: diyen Ömer Faruk, “Başkası Adına Konuşmanın Haysiyetsizliği” başlıklı kitabında (2019:65), başkası adına konuşmanın adına konuştuıkları, temsil ettikleri kadın ve erkekleri insan (yetişkin birer insan) yerine koymamak olduğunu, aşağılamak olduğunu ve bunun haysiyetsiz bir tutum olduğunu öne sürmekte ve buna varlığını başkalarına ait kararları vererek, bu kararlar üzerinden kendini var ederek sürdürmeyi de eklemektedir.

16 Bu söylediklerimiz teori karşısında pratiği savunmak ve pragmatizm olmayıp, insanın yaşadığı dünya ve insanlar başta olmak üzere tüm canlılar ile temasını yitirerek, bir yandan doğallıktan öte yandan ise toplumsal bir varlık olmaktan uzaklaşması ve doğaya, topluma, insana ve diğer canlılara, kısaca dünyaya ve yaşama yabancılaşması ve şeyleşmesi (temelinde insani ilişki olan üretim ve eylemlerin, insanlar arası bir ilişki olarak değil, ticari alışverişe de konu olan şeyler arası bir ilişki olarak algılanması) bağlamında değerlendirilmelidir.

111

17 Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Michael Tomasello, İnsan İletişimin Kökenleri, Çeviren: Gürol Koca, Metis Yayınları, İstanbul, 2017. .

18 İletişimin önemi işte burada yatmaktadır. Çünkü iletişim var olan anlamları, sembelleri değiş tokuş etmekten daha çok anlamları üretme, paylaşma ve ortak kılma sürecidir.

KAYNAKÇA

Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, (Çev. İsmail Türkmen), Ayrintı Yayınları, İstanbul.

Akyüz, S. S. (2021). Koronavirüs komple teorileri: dezenformasyon ve politik kimliklerin komplocu düşünüşe etkisi. *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar II* (s. 57-86). Eğitim, Konya.

Allport, G. W. (1954). *The Nature of Prejudice*, Reading, Addison-Wesley.

Alpay, Y. (2019). *Yalanın Siyaseti*, Destek Yayınları, İstanbul.

Aristoteles (2014). *Nikomakhos'a Etik*, (Çev. Furkan Akderin), Say Yayınları, İstanbul.

- Atalay, H. S. (2020) "Hakikatin Önemini Yitirmesi ve Gündelik Hayatın Hoyratlaşan Dili" *Pasajlar*, Sayı: 4, Ocak 2020 (Post-Truth Çağı), Sayfa: 177-209.
- Atiker, E. (1998). *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara.
- Benhabib, Ş. (1999). *Modernizm, Evrensellik ve Birey*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bentham, J. & Pease-Watkin, C. (2016). *Panoptikon: Gözün İktidarı*, (Der.ve Çev. Barış Çoban ve Zeynep Özarslan), Su yayınları, İstanbul
- Bulur, N. (2021). COVID-19 Sürecinde Sosyal Medya Uygulamaları ve Karşı Gözetim Stratejileri: Nitel Bir Araştırma. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 487-501.
- Delen, M. & Peksan, S. (2020). COVID-19 ve İşçiler Salgının İlk Döneminde Sanayi İşletmelerinde Çalışan Sendikalı İşçiler (Mavi Yakalılar). İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Dursun, O. & Özdemir, İ. (2019). "Evrensel Akla Temelli Pozitif Bir Özgürlük Düşüncesi: Basın Özgürlüğünü Kant'ın Düşünceleriyle Yeniden Yapılandırmak", *Etkileşim (Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi)*, Yıl 2, Sayı: 3, Nisan 2019, Sayfa: 76-97.
- Ergur, A., v.d. (2020). *Ateş ve İhanet*, COVID Kliniğinde Sağlık Çalışanlarının Deneyimi. Raskolnikov Kitap, İstanbul.
- Freud, S. (1999). *Uygarlığın Huzursuzluğu*, (Çev. Haluk Barışcan), Metis Yayınları, İstanbul
- Foucault, M. (2017) *Öznellik ve Hakikat*, (Çev. Sibel Yardımcı), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (1993) *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, (Çev. Mustafa Tüzel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Habermas, J. (1996) *İletişimsel Eylem Kuramı*, (Çev. Mustafa Tüzel), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

- Harvey, D. (2019) *Yeni Emperyalizm*, (Çev. A. Nüvit Bingöl), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Işık, S. Y. & Acar, S. (2020). Sağlık Bilgisi ve Bilginin Sağlığı: Türkiye’de toplumun bilgi ile ilişkisi sorunu: Salgın Sürecine Dair Bir Değerlendirme, *Doğu Batı*, Sayı: 97, Mayıs-Haziran-Temmuz 2021, Sayfa: 169-194.
- Karadut, İ. C. (2020) Hakikat-Ötesi Çağda Hakikati Söylemek: İki Parrhesia Vakası, *Pasajlar*, Sayı: 4 (Post-Truth Çağı), Ocak 2020, Sayfa: 125-140.
- Kayı, İ. (2020). “Pandemiyle Halk Sağlığını Hatırlamak”, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* içinde, ss. 97-123, (Der. Didem Bayındır), Tellekt Yayınları, İstanbul.
- Keyman, F. (2020). “Post-Corona Dünya, Türkiye ve Sivil Toplum”, *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* içinde, S. 241-247, (Der. Didem Bayındır), Tellekt Yayınları, İstanbul.
- Köse, H. & Güllüpinar, F. (2022). “Bilgisayar, Telefon ve Kulaklık Üçgeninde Çağrı Merkezinde Duygusal Emek Süreçleri: Bir Saha Çalışmasının Sonuçlarıyla Yüzleşmek”. *Çalışma ve Toplum*, 2022-1, Sayfa: 143-166.
- Kuçuradi, İ. (2020). “COVID-19 Salgını Sırasında Dünyamızın Dününe, Bugününe Yarınına Bir Kuşbakışı” *Salgın: Tükeniş Çağında Dünyayı Yeniden Düşünmek* içinde, S. 155-173), (Der. Didem Bayındır), Tellekt Yayınları, İstanbul.
- McCarthy, T. (1991). “Habermas ve Modernliğin Felsefi Söylemi” *Çağdaş Temel Kuramlar*, (Der: Quentin Skinner, Çev. Ahmet Demirhan), Vadi Yayınları, Ankara.
- Morin, E. (2010). *Yitik Paradigma: İnsan Doğası*, (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Morin, E. (2021). *Yolumuzu Değiştirelim: Koronavirüsün Öğrettikleri*, (Çev. Murat Erşen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ömer, F. (2019). *Başkası Adına Konuşmanın Haysiyetsizliği*, AltıKırkbeş Yayınları, İstanbul.

Özdemir, İ. (2012) "Sanal Kültür: Yanılsama mı, Gerçeklik mi?" *Folklor Edebiyat*, Sayı: 72, 2012/4, Siber Kültür Özel Sayısı, Sayfa: 13-34

Özdemir, İ. (2016). *Siyasal İletişim Etiği*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.

Parlak, İ. & Tangün, Y. A. (2018b). "Güvenlik teçhizatı olarak komplo teorileri ve kanaat teknisyenlerinin rolü", *Toplum ve Bilim*, 146, 5-30.

Poole, R. (1993). *Ahlak ve Modernlik*, (Çev. Mehmet Küçük), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Ranciere, J. (2014) *Cahil Hoca: Zihinsel Özgürleşme Üzerine Beş Ders*, (Çev. Savaş Kılıç), Metis Yayınları, İstanbul.

Salih Mohamed, H. A. (2021). COVID-19 Pandemisi Haberlerinde Savaş Metaforu Kullanımının Eleştirel Analizi. , *HABITUS Journal of Sociology*, 2021-2, Sayfa: 33-53.

Sayın, B. (2020). "Post-Truth Çağında Hakikati Yeniden Anlamlandırma İmkânı Olarak Sanat: Hakikatsi'den Hakikate Geri Dönüş", *Pasajlar*, Sayı: 4 (Post-Truth Çağı), Ocak 2020, Sayfa: 161-175.

Schleimer, J. P., & et.al. (2021) "Firearm purchasing and firearm violence during the coronavirus pandemic in the United States: a cross-sectional study", *Injury Epidemiology*, 8(43), 1-10.

Schleimer, J. P., & et.al. (2022) "Unemployment and Crime in US Cities During the Coronavirus Pandemic", *Journal of Urban Health-Bulletin of the New York Academy of Medicine*, S. 82-91.

Schnapper, D. (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, (Çev. Ayşegül Sönmezay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,

Silier, Y. (2016). *Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx*, Yordam Kitap, İstanbul.

Solanas, V. (2002) *Erkek Doğrama Cemiyeti Manifestosu*, (Çev. Ayşe Düzkan), Sel Yayıncılık, İstanbul.

Şahin, H & Çakmak, A. & Erdem, Y. (2021). “Pandeminin Kadına Yönelik Şiddet Üzerine Etkisinin Yazılı Basına Yansıyan Olgular Üzerinden İncelenmesi”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2021-18 (43), Sayfa: 7348-7367.

Şanlı, D. (2019). *Düşman Ceza Hukuku*, NotaBene Yayınları, İstanbul.

Taylor, C. (1996). “*Tanınma Politikası*”, *Çokkültürcülük* içinde, Sayfa: 46-93, Hazırlayan: Amy Gutmann, (Çev. Filiz Aydoğan, Özcan Kabakçoğlu, Yurdanur Salman vd.), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tomasello, M. (2017). *İnsan İletişimin Kökenleri*, (Çev: Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul.

Türk Tabipler Birliği (2020). COVID-19 ve Damgalama. COVID-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, Türk Tabipler Birliği, Ankara.

İNTERNET KAYNAKÇASI

Agamben, G. (2020). Bkz. <https://www.ekdergi.com/biyoguvencik-ve-politika/> (Yazı 11 Mayıs 2020’de <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-biosicurezza> adresinde yayımlanmıştır. İtalyancadan Enis Memişoğlu tercüme etmiştir ve 12 Mayıs 2020’de yayımlanmıştır.) .

Agamben, G. (2020b) <https://uni-versus.org/2020/04/13/giorgio-agamben-salgin-uzerine-degerlendirmeler/>

Agamben, G. (2020c) Bkz. <https://terrabayt.com/dusunce/agamben-bir-soru/>

Başaran, A. (2020) Yaşam ile Ölüm Arasında Temastan Kaçınmak, 24 Nisan 2020. Bkz. <https://www.birikimdergisi.com/guncel/10052/yasam-ile-olum-arasinda-temastan-kacinmak>

Birleşik Metal İşçileri Sendikası (2020). Hedeflenen mesafe değil, denetimdir... İşçilerin gözetlenmesine ve denetlenmesine hayır. <http://www.birlesikmetal.org/index.php/tr/guncel/basin-aciklamasi/1491-messafe>

Bora, T. (2020) Tanıl Bora ile söyleşi: Salgın döneminde insanlık durumu. Ruşen Çakır 23 Nisan 2020 Perşembe, Yayına hazırlayan: Tania Taşçıoğlu Baykal. Bkz. <https://medyascope.tv/2020/04/23/tanil-bora-ile-soylesi-salgin-doneminde-insanlik-durumu/>

Bora, T. (2020b) Korku. Bkz. <https://www.birikimdergisi.com/haftalik/10019/korku>

Bozkurt, V. (2020, 04 21). Covid 19 ve komplo teorileri: Kimler komplo teorilerine inanıyor? <https://fikirturu.com/toplum/covid-19-ve-komplo-teorileri-kimler-komplo-teorilerine-inaniyor/>

Chomsky, N. (2020) "Tehlikede olan ne?" başlıklı söyleşi. Chomsky'nin DiEM25'ten Srećko Horvat'a verdiği söyleşi. Çevirenler: Yasin Uysal ve Yusuf Said Akcakaya. Bkz. <https://medyascope.tv/2020/04/26/noam-chomsky-koronavirusun-iyi-yani-belki-de-insanlari-nasil-bir-dunya-istedigimiz-konusunda-dusunmeye-itmesi-olacak/>

Çakır, R. (2020) "Türk geni"nden kelle paçaya: Şarlattanların ifade özgürlüğü". 30 Mart 2020 Pazartesi, Yayına hazırlayan: Deniz Dursun. Bkz. <https://medyascope.tv/2020/03/30/turk-geninden-kelle-pacaya-sarlattanlarin-ifade-ozgurlugu/>

Eroğul, C. (2020) Bkz. https://www.youtube.com/watch?v=Dvi8Frp9_E8

Habermas, J. (2020) "Bu krizde, hiçbir şey bilmediğimizi çok iyi bilerek hareket etmeliyiz" Fransız Le Monde dergisi ile yapılan mülakat. Çevirenler: Yusuf Said Akcakaya ve Yasin Uysal. Bkz. <https://medyascope.tv/2020/04/12/jurgen-habermas-bu-krizde-hicbir-sey-bilmedigimizi-cok-iyi-bilerek-hareket-etmeliyiz/>

Harari, Y. N. (2020) Koronavirüs sonrası dünya, Çeviri: Ömer Bozer. Bkz. <https://t24.com.tr/haber/yuval-noah-harari-koronavirus-sonrasi-dunya,870927> Not: Harari'nin bu makalesi 20 Mart'ta Financial Times'ta yayımlanmıştır.

Harari, Y. N. (2020b) "Asıl sorun virüs değil, nefret, açgözlülük ve cehalet." Yuval Noah Harari ile Alman yayın kuruluşu Deutsche Welle'nin söyleşisi. Bkz. <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2020/04/26/sapiensin-yazari-asil-sorun-virus-degil-nefret-acgozluluk-ve-cehalet/>

Harvey, D. (2020) Koronavirüse Karşı Kolektif Bir Cevaba İhtiyacımız Var, Çeviren: Kubilay Cenk, Not: Bu yazının orijinali 24 Nisan 2020 tarihinde Jacobin dergisinde yayımlanmıştır. Bkz. <https://uni-versus.org/2020/04/25/david-harvey-koronaviruse-karsi-kolektif-bir-cevaba-ihtiyacimiz-var-ceviri-kubilay-cenk/>

Mirowski, P. (2020) “Salgın sonrası solcu bir topluma uygun olmayacak, neoliberal tedbirlerin alınmasını hızlandıracak.” Çeviren: Nurcan Kılınç, 30 Nisan 2020. Libération’ dan Nicola Celnik, Philip Mirowski ile yaptığı röportaj. Bkz.

<https://medyascope.tv/2020/04/30/philip-mirowski-salgın-sonrasi-dunya-solcu-bir-topluma-uygun-olmayacak-neoliberal-tedbirlerin-alinmasini-hizlandiracak/>

Morin, E. (2020) Koronavirüs toplumda yozlaşan dayanışmayı güçlendiren bir yaklaşım oluşturabilir. Edgar Morin’in Fransız L’Obs dergisine verdiği röportaj. Bkz. <https://t24.com.tr/haber/koronavirus-fransiz-filozof-edgar-morin-koronavirus-toplumda-yozlasan-dayanismayi-guclendiren-bir-yaklasim-olusturabilir,8677231999>

National - The Joshua Fund (2020). Coronavirus Pandemic Is a Wake Up Call: Exclusive Joshua Fund Poll. Erişim Tarihi: Mart 2020 https://www.joshuafund.com/learn/news-article/coronavirus_pandemic_is_a_wake_up_call_exclusive_joshua_fund_poll

Taburoğlu, Ö. (2020). Özgür Taburoğlu ile Röportaj, Evrim Altuğ (17 Mayıs 2020) <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/05/17/ozgur-taburoglu-topluca-kasilan-bir-dunyayi-izliyoruz/>

Talimciler, A. (2020) Koronavirüs’ün yaşlılara ve toplumsal hayata etkileri, Bkz. <https://t24.com.tr/yazarlar/ahmet-talimciler/koronavirus-un-yaslilara-ve-toplumsal-hayata-etkileri,25998>

Tekin, G. (2020) Metal işçileri: MESS-Safe uygulaması kölelik düzenini hatırlatıyor. <https://www.evrensel.net/haber/405289/metal-iscileri-mess-safe-uygulamasi-kolelik-duzenini-hatirlatiyor>

WHO (World Health Organization) (2020). Disease outbreaks by year. Bkz. <https://www.who.int/csr/don/archive/year/en/>

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-sonrasi-muslumanlar-firsatlar-meydan-okumalar/1832596>